Forten en Linies in Grensbreed Perspectief

Een grensoverschrijdend project in het kader van het Interreg IV A-programma

COLOFON EN INHOUD

Deze projectbrochure werd samengesteld door Mathieu de Meyer (provincie West-Vlaanderen – projectcoördinator), Tom Vermeersch (provincie West-Vlaanderen), Luc Bauters (provincie Oost-Vlaanderen), Sara van Cotthem (Toerisme Oost-Vlaanderen – regiocoördinatie Waasland), Herman De Pauw (provincie Antwerpen), Luc Wellens (provincie Antwerpen), Serge Migom (provincie Antwerpen), Karen Gysen (provincie Antwerpen), Joost Findhammer (provincie Noord-Brabant), Winant Halfwerk (provincie Zeeland), Elke Leenaards (Mens en Beweging, Sportpromotie Provincie Antwerpen vzw), Karen Minsaer (stad Antwerpen), Annemie Nagels (Kempens Landschap vzw), Philippe De Backer (Kempens Landschap vzw), Ann De Grande (Vlaamse overheid - Agentschap voor Natuur en Bos), Michaël De Beukelaer-Dossche (Waterwegen en Zeekanaal NV), Richard Meersschaert (gemeente Sint-Gillis-Waas), Erik Roelandt (gemeente Beveren), Elfriede De Puysseleyr (gemeente Beveren) en Isabel Ginneberge (gemeente Maldegem).

Eindredactie

Mathieu de Meyer -
Luc Wellens -
WIZZ Communicatiemakers -
www.wizz.be -

Fotoverantwoording

Alain Buyck: p. 28 -
Bert Hellemans (provincie Antwerpen):
p. 2, 32, cover vooraan kleine foto onderaan midden, cover achteraan kleine foto onderaan midden
David Ross: p. 10, 37, 38, cover achteraan kleine foto onderaan rechts
Dirk Van Craeynest (Zwinpolder): p. 5
Gemeente Beveren: p. 16, 24
Gemeente Maldegem: p. 23
Gemeente Sluis - Museum Het Bolwerk: p. 33
Kempens Landschap vzw: p. 30
Marcel Bekker (Breda): cover vooraan kleine foto onderaan rechts
Mathieu de Meyer (provincie West-Vlaanderen): p. 4, 7, 9, 14, 27, 29, cover vooraan kleine foto onderaan links, cover achteraan grote foto, cover achteraan kleine foto onderaan links
Provincie Antwerpen: p. 19
Provincie Zeeland: p. 6, 8, 11, 15, 21, cover vooraan grote foto
Stad Antwerpen: p. 12 -

Meer informatie

Mathieu de Meyer -
Streekhuis Brugge-Oostende (Kasteel Tillegem) -
Tillegemstraat 81 -
8200 Sint-Michiels (Brugge) -
België -
Tel.: +32 (0)50 40 70 28 -
Gsm: +32 (0)499 56 59 20 -
Fax: +32 (0)50 40 31 41 -
E-mail: Mathieu.de_Meyer@west-vlaanderen.be -

Lay-out & drukwerk

WIZZ Communicatiemakers
www.wizz.be

Wettelijk depotnummer
D/2009/0180/42

Verantwoordelijke uitgever

Danny Toelen, Provinciegriffier, Provincie Antwerpen,
Koningin Elisabethlei 22, 2018 Antwerpen

INHOUDSOPGAVE

Colofon en inhoudsopgave 2 -
1. Inleiding 4 -
2. Doelstellingen en doelgroepen 8 -
3. Kansen en sterktes 10 -
3.1. Prioriteiten en actielijnen 10 -
3.2. Grensoverschrijdende meerwaarde en structurele ontwikkeling 11 -
3.3. Het vernieuwende karakter 12 -
3.4. Synergie-effecten 12 -
3.5. Continuïteit 14 -
3.6. Gelijke kansen 15 -
4. Activiteiten en deelprojecten 16 -
4.1. Planning en planopmaak 16 -
4.1.1. Grensbrede planvorming 16 -
4.1.2. Planvorming op linieniveau 17 -
4.1.3. Lokale planvorming van grensbreed belang 17 -
4.2. Fysieke ingrepen 19 -
4.2.1. West-Vlaanderen 20 -
4.2.2. Oost-Vlaanderen 21 -
4.2.3. Zeeland 21 -
4.2.4. Antwerpen 22 -
4.3. Toeristisch-recreatieve mogelijkheden 23 -
4.3.1. Informatievoorzieningen 23 -
4.3.2. Infokiosken 24 -
4.3.3. Onthaalruimtes, bezoekerscentra en activiteitencentra 24 -
4.3.4. Verbeteren van de onthaalstructuur 26 -
4.3.5. Toeristisch-recreatieve infrastructuur 26 -
4.4. Promotie, educatie en communicatie 27 -
4.4.1. Evenementen 27 -
4.4.2. Publicaties 28
4.4.3. Brochures en kaartmateriaal 29
4.4.4. Educatie 29
4.4.5. Ondersteunende acties 30
4.5. Coördinatie en uitwisseling 30
5. Partners 32
5.1. Overzicht 32
5.2. Contactgegevens 34
6. Overlegstructuur 38

1. INLEIDING

Het Interreg IV A-project 'Forten en linies in grensbreed perspectief' is een grensoverschrijdend samenwerkingsverband tussen de provincies Oost- en West-Vlaanderen, Antwerpen, Zeeland en Noord-Brabant.

Heel wat forten en linies in de grensregio van Vlaanderen en Nederland werden gebouwd tijdens verschillende oorlogen die de streek in de 16de, 17de en 18de eeuw teisterden. Vooral tijdens de Tachtigjarige oorlog (1568-1648) en de Spaanse Successieoorlog (1702-1713) werden heel wat verdedigingswerken opgericht in de grensstreek van West- en Oost-Vlaanderen met Zeeland en in Noord-Brabant. De havenstad Antwerpen speelde een belangrijke rol tijdens deze conflicten. De stad was al sinds de middeleeuwen een belangrijk militair bolwerk. Met de bouw van de twee fortengordels, in de 19de en 20ste eeuw, bleef Antwerpen ook na de 18de eeuw militair gezien een belangrijk strategisch punt. Ook de meeste andere linies in de grensstreek werden nog tot in de 20ste eeuw hergebruikt door verschillende legers. Het project wil de samenhang tussen al deze verdedigingswerken nu herstellen en versterken.

Het project 'Forten en linies in grensbreed perspectief' ging van start op 1 april 2009 en loopt tot 31 maart 2012. Het totale voorziene budget is € 6.805.622,34. 45,75% van dit bedrag is afkomstig uit het Europees Fonds voor Regionale Ontwikkeling (EFRO).

Het project werd opgestart op initiatief van de vijf provincies waarin de linies zich bevinden en steunt op een ruim samenwerkingsverband, waaraan 14 partners effectief deelnemen en 16 externe partners en cofinancierders het project financieel en/of inhoudelijk ondersteunen. Daarnaast worden ook nog heel wat andere organisaties betrokken bij de concrete uitwerking van de projecten.

Vleermuizen overwinteren in de kazematten van Damme.

De 14 partners zijn: de provincies West-Vlaanderen, Oost-Vlaanderen, Zeeland, Antwerpen en Noord-Brabant, de stad Antwerpen, de gemeenten Maldegem, Beveren en Sint-Gillis-Waas, het Agentschap voor Natuur en Bos, Waterwegen en Zeekanaal NV, vzw Kempens Landschap, vzw Mens en Beweging Sportpromotie Provincie Antwerpen en Artesis Hogeschool.

De 16 externe partners en cofinancierders zijn: het Agentschap R-O Onroerend Erfgoed (Vlaamse overheid), de Vlaamse Landmaatschappij, stad Damme, Natuurpunt vzw, de gemeenten Knokke-Heist, Terneuzen, Stekene, Hulst, Stichting het Zeeuwse Landschap, bvba Forte Sinte Frederyck, Stichting Landschapsbeheer Zeeland, Camping Fort Bedmar, de Landelijke Gilden, Erfgoedcel Waasland, Rijn-Schelde-Delta en de Polder Land van Waas. Toerisme Vlaanderen zal een aantal nog nader te bepalen

recreatief-toeristische deelprojecten financieel ondersteunen. Meer informatie over de financiering van de deelprojecten is verkrijgbaar bij de projectverantwoordelijke.

In deze brochure vindt u de gemeenschappelijke visie, een overzicht van de deelprojecten en een overzichtskaart met alle acties die kaderen binnen het project.

De brochure is gericht aan iedereen die nu of in de toekomst wil meewerken aan de uitvoering van het project en de verschillende activiteiten. Van beleidsvertegenwoordigers van gemeenten, provincies en de Vlaamse overheid tot ambtenaren van de verschillende overheidsniveaus en beleidsdomeinen. Ook beheerders, verenigingen, eigenaars en ondernemers worden aangesproken.

Voor de Cantelmolinie te Knokke-Heist wordt een inrichtingsplan opgemaakt.

DE UITDAGING

De provincies Oost- en West-Vlaanderen en Zeeland werken al verschillende jaren samen in het grensoverschrijdende Krekengebied. Bij dit project, genaamd **Staats-Spaanse Linies**, is het provinciebestuur van Antwerpen een natuurlijke en historische bondgenoot. Hoewel de **Antwerpse forten en linies** en de **Zuiderwaterlinie Noord-Brabant** historisch verbonden zijn met de Staats-Spaanse linies werd de band tussen de drie grote deelgebieden in de vorige projecten niet uitgewerkt. Een gemiste kans omdat dezelfde problemen en vraagstellingen in de verschillende deelgebieden opduiken.

De forten, stadsversterkingen en verdedigingswerken in linieverband hebben zowel landschappelijk, ecologisch als cultuurhistorisch gemeenschappelijke kansen. Het project biedt mogelijkheden voor grensoverschrijdende samenwerking en een geïntegreerde aanpak van doelstellingen uit verschillende beleidsdomeinen. Met gebundelde kracht kan er gewerkt worden aan het **herstel van het erfgoed,** de **ontwikkeling van nieuwe natuurwaarden** en aan de **toeristisch-recreatieve netwerkvorming**. Het herwaarderen van de linies biedt een houvast voor samenwerking tussen verschillende sectoren, besturen, organisaties en verenigingen.

Zowel **historisch, ruimtelijk** als **landschappelijk** zijn de diverse elementen van deze verdedigingswerken met elkaar verbonden. Deze onderlinge samenhang is **onvoldoende leesbaar en toegankelijk** en dient **hersteld** en **versterkt** te worden. Zowel op materieel als mentaal gebied, zodat deze ook identiteitsversterkend werken binnen de regio.

In het projectgebied kunnen **drie grote deelgebieden** afgebakend worden:

1. **De Staats-Spaanse Linies**: dit zijn de verdedigingswerken uit de Tachtigjarige oorlog (1568-1648) tot en met de Spaanse Successieoorlog (1702-1713), die zich uitstrekken in de grensstreek van de provincies West-Vlaanderen, Oost-Vlaanderen en Zeeland. Ook een aantal forten in de provincie Antwerpen die het gebied verbinden met de stad Antwerpen horen hierbij.
2. **De Zuiderwaterlinie Noord-Brabant** werd in dezelfde periode opgericht en vormt een verbinding met het gebied rond Antwerpen en de meer noordelijk gelegen linies in Nederland. Ook recentere verdedigingswerken maken deel uit van de Zuiderwaterlinie Noord-Brabant.

3. **De versterkte stad Antwerpen met de twee fortengordels**: de stad Antwerpen werd vanaf de middeleeuwen versterkt, bij elke stadsuitbreiding werden de verdedigingswerken groter. In de 19de en 20ste eeuw, toen de stad fungeerde als Nationaal Reduit, werden twee fortengordels rondom de stad aangelegd.

De Staats-Spaanse Linies hebben de fase van onderzoek, inventarisatie en visievorming reeds uitgevoerd, en verschillende visies werden al ontwikkeld door de provincies Zeeland, Oost-Vlaanderen en West-Vlaanderen. Er moeten evenwel nog meer middelen ingezet worden voor fysieke ingrepen en het attenderen op het terrein. Binnen dit project zal de focus ook veel meer op de vermarkting en de recreatief-toeristische ontsluiting van de linies liggen. Het lokale draagvlak is sterk gegroeid, wat zal leiden tot een nog betere structurele samenwerking in het gebied.

De provincies Noord-Brabant en Antwerpen zijn nu bezig met een noodzakelijke inhaalbeweging wat visievorming betreft. Een uitwerking hiervan binnen een Europese context biedt uiteraard heel wat voordelen. Voor de binnenste fortengordel van Antwerpen werd reeds een concept geschreven, en in Noord-Brabant werd al een rapport gemaakt met aandacht voor de verdedigingswerken.

Dit **nieuwe Europese project** biedt **kansen** om de visies en doelstellingen op elkaar af te stemmen. Het feit dat er gemeenschappelijk kan samengewerkt worden is van groot belang. De samenwerking biedt dan ook heel wat kansen op het vlak van gezamenlijke promotie, recreatief-toeristische ontwikkeling en kennisuitwisseling.

De Zwaluwstaart van het Fort Sint-Donaas in Knokke-Heist wordt gedeeltelijk gerestaureerd.

De verdedigingswerken bieden zowel **landschappelijk, cultuurhistorisch** als **recreatief** gemeenschappelijke kansen. Ze bieden mogelijkheden voor samenwerking en een geïntegreerde aanpak van doelstellingen uit verschillende beleidsdomeinen.

De **doelstellingen** van het project zijn dan ook divers: de **grenseconomie bevorderen**, het **creëren van nieuwe natuurgebieden**, het **beter ontsluiten van de sites**, **het visualiseren van het cultuurhistorisch erfgoed,** enz.

Het herwaarderen van de linies biedt een houvast voor samenwerking tussen verschillende sectoren, besturen, organisaties en verenigingen. Verschillende vormen van **vermarkting** worden verkend en gestimuleerd. Er wordt niet alleen gewerkt aan fysieke investeringen met indirect rendement, er wordt ook gezocht naar **directe toegevoegde waarde** samen met (toerisme)ondernemers. Dit laatste is een duidelijke uitdaging die een gezamenlijke uitwerking verdient. Door de samenwerking ontstaan **schaalvoordelen** en kan **kostenefficiënt** gewerkt worden.

DE VOORZIENE ACTIVITEITEN -

Het project bestaat uit negenenzestig deelprojecten onderverdeeld in vijf hoofdactiviteiten.

1. **Plannen en studies:** ter voorbereiding van een aantal realisaties op het terrein worden verschillende plannen en studies gemaakt. Het betreft o.a. een vermarktingsstudie, diverse inrichtingsplannen en masterplannen.

2. **Het fysieke herstel en het attenderen op het terrein:** het restaureren of beter visualiseren van diverse fortsites wordt in de meeste gevallen gekoppeld aan natuurontwikkeling.

3. **Het versterken van het toeristisch-recreatief potentieel:** dit zal gebeuren aan de hand van de realisatie van verschillende routes, recreatieve kaarten, de aanleg van een aantal essentiële paden, de inrichting van een aantal

infopunten, het maken van infokiosken, het verbeteren van de onthaalstructuur op een aantal sites, het plaatsen van informatievoorzieningen en de inrichting van de kat in het Fort Liefkenshoek als actief doe-centrum.

4. **Educatie, promotie en het vermarkten:** diverse publicaties, evenementen, websites en educatieve pakketten worden hiervoor uitgewerkt.

5. **Kennisuitwisseling en het versterken van de samenwerking:** zowel tussen spelers in het projectgebied als met partners buiten het gebied. O.a. twee colloquia worden in functie hiervan georganiseerd.

DE VERWACHTE OUTPUT EN RESULTATEN -

Het project zal resulteren in een versterkte samenhang van de hele regio. De belangrijkste resultaten zijn:

- - een **beter beleefbaar en herkenbaar erfgoed**
- - een **betere kennis van het eigen verleden**
- - **nieuwe educatiemiddelen**
- - **rijkere natuurgebieden**
- - **nieuwe kansen voor ondernemers**
- - **nieuwe recreatieve en toeristische troeven**
- - een **kwalitatief plattelandsproduct** waarin de verweving van landbouw, erfgoed, natuur en recreatie een belangrijke troef is
- - **netwerkvorming en samenwerking tussen partners**

ROL VAN DE VERSCHILLENDE PROJECTPARTNERS -

Heel wat deelprojecten worden gemeenschappelijk uitgewerkt. Andere deelprojecten richten zich op de beleidsontwikkeling van de drie grote deelgebieden (de **Staats-Spaanse Linies**, de **versterkte stad Antwerpen met bijhorende fortengordels** en de **Zuiderwaterlinie Noord-Brabant**). Het project is een initiatief van de **5 provincies** en heeft een **sterk lokaal draagvlak**. Naast de **14 partners** die effectief deelnemen, ondersteunen **17 externe partners** het project financieel. Daarnaast worden ook nog heel wat andere organisaties betrokken bij de concrete uitwerking van de deelprojecten. Om alles in goede banen te leiden werd een duidelijke overlegstructuur op poten gezet.

Het restaureren of beter visualiseren van diverse fortsites wordt in de meeste gevallen gekoppeld aan natuurontwikkeling.

2. DOELSTELLINGEN EN -GROEPEN

DOELSTELLINGEN

Het project omvat vijf grote doelstellingen op het vlak van de herwaardering van forten en verdedigingswerken.

1. Versterken van de samenhang

De fortengordels in Antwerpen, de Staat-Spaanse Linies en de Zuiderwaterlinie Noord-Brabant zijn historisch, ruimtelijk en maatschappelijk met elkaar verbonden. Deze samenhang is onvoldoende leesbaar en toegankelijk. Dit project beoogt deze samenhang te herstellen en te versterken. Waar dit nog niet voorhanden is, zal een sterke ruimtelijke visie ontwikkeld worden. De fortengordels in Antwerpen moeten fungeren als groene gordel rond de stad.

2. Cultuurhistorisch herstel

Het herstel van het erfgoed is een zorg van verschillende overheden en organisaties. Het herstel kan het erfgoed ontsluiten voor een ruim publiek. Zo wordt de Europese geschiedenis en de geschiedenis van de deelstaten voor het voetlicht gebracht.

3. Natuurontwikkeling en natuurverbinding

Naast hun cultuurhistorische waarde hebben de forten en verdedigingswerken ook een belangrijke landschappelijke en ecologische waarde. De grachten en waterpartijen vormen belangrijke biotopen. Dit strategisch project kan bijdragen tot het veilig stellen en versterken van deze waarden op langere termijn.

4. Ontsluiting, educatie en vermarkten

Door hun samenhang lenen de forten en verdedigingswerken zich perfect tot de inpassing in de **recreatieve netwerken** en tot de versterking van de streekeconomie. De forten op zich worden gepromoot als toeristische troeven, de tussenliggende linies lenen zich dan weer tot het creëren van recreatieve paden. Verschillende vormen van **vermarkten** worden verkend en gestimuleerd. Er wordt niet alleen gewerkt aan investeringen met een rendement voor de economie, er wordt ook gezocht naar toegevoegde waarde op lange termijn. Daarnaast zullen een aantal **educatieve projecten** de jongeren meer inzicht geven in de geschiedenis, het landschap, de grensvorming en de grensoverschrijdende samenwerking.

5. Kennisuitwisseling en versterking van de samenwerking

Zij zijn ook essentieel en worden vertaald in verschillende grensbrede deelprojecten. Door de samenwerking ontstaan schaalvoordelen en kan kostenefficiënt gewerkt worden. Er wordt gestreefd naar netwerking binnen het projectgebied, maar ook naar uitwisseling met partners buiten het projectgebied (andere linies). De provincies zullen verschillende methodieken uitwisselen om zo gebiedsgericht in samenwerking te treden met relevante partners. De historische band tussen de drie deelgebieden moet opnieuw hersteld worden.

DOELGROEPEN

Naargelang de activiteit en het deelproject worden verschillende doelgroepen aangesproken:

- - **recreanten en toeristen**: fietsers, wandelaars, cultuurtoeristen, verblijfstoeristen
- **bewoners** uit de streek
- - het **onderwijs**
- **gezinnen** en **kinderen**
- **ondernemers**
- - **beleidsmakers**
- - **verenigingen** die in verschillende sectoren betrokken zijn bij de forten en linies
- - **besturen**: alle gemeenten in het projectgebied, andere lokale overheden (polders, erfgoedcellen), provinciale diensten, Vlaamse administraties, Rijksadministraties
- - **individuele eigenaars en beheerders** van verdedigingswerken

3. KANSEN EN STERKTES

3.1. PRIORITEITEN EN ACTIELIJNEN -

Het project schenkt aandacht aan de cultuurhistorische opwaardering van de forten en linies en aan natuurontwikkeling en toeristische en recreatieve ontsluiting. Het sluit dan ook perfect aan bij verschillende duurzame prioriteiten en actielijnen uit het Operationeel Programma Interreg IV A van de Grensregio Vlaanderen-Nederland. Deze duurzame prioriteiten en actielijnen zijn gebaseerd op de duurzaamheidsdriehoek: economie – milieu – mens.

Economie: benutten en versterken van de aanwezige toeristisch-recreatieve potenties

Door het versterken van de infrastructuur en de samenwerking van de forten en linies wordt een kwalitatief platteland sproduct ontwikkeld. Dit wordt aan beide zijden van de grens innovatief uitgewerkt. Daarnaast onderzoekt een vermarktingsstudie welke rol ondernemers uit de streek op zich kunnen nemen. De ontwikkelde producten worden grensoverschrijdend verspreid en op de markt gebracht. Ook de promotie en informatievoorzieningen worden grensoverschrijdend georganiseerd. De ontwikkeling van deze producten speelt in op de toeristische troeven van het cultuurhistorisch erfgoed. Ze zullen de aantrekkingskracht van de gebieden verhogen om zo een grote bezoekersstroom op gang te brengen. In een aantal gevallen zullen de projecten ook bijkomende werkgelegenheid genereren.

Onze kusten trekken jaarlijks miljoenen toeristen aan. Er is een toenemende trend om ook het groene hinterland als troef uit te spelen. Dit project kadert binnen deze trend. Het landschap van het hinterland is evenwel nog niet klaar om zich te meten met het unieke landschap aan de zee. Investeren in het landschap en de streekidentiteit is dan ook de enige oplossing om het hinterland toeristisch op de kaart te zetten.

Milieu: aandacht voor milieu en leefomgeving

Ook natuurontwikkeling en opwaardering van het streekeigen landschap behoren tot de kernactiviteiten. Vele forten en linies liggen in natuurgebied. Deze gebieden worden op duurzame wijze versterkt, hersteld en verbonden. Bij het herstel van de grachten en wallen wordt voor een aanzienlijke verhoging van de biodiversiteit gezorgd. Voorbeelden hiervan zijn de stadswallen van Damme met een zeldzame moerasvegetatie, en de wallen van Retranchement die nu van groot belang zijn voor de boomkikkerpopulatie. Er wordt steeds aandacht geschonken aan de ecologische waarden van het landschap en er wordt steeds gebruik gemaakt van milieuvriendelijke materialen.

Er wordt ook heel wat kennis grensoverschrijdend uitgewisseld. Ook de landbouwsector wordt bij een aantal projecten betrokken. Het betreft uiteraard allemaal investeringen die de lokale grenseconomie bevorderen. Alle gebieden worden ook voor het publiek ontsloten.

Mens: versterken van de maatschappelijke integratie en behoud van de leefbaarheid

De forten en linies zijn bepalend voor het karakter van de streek. Het project versterkt de gemeenschappelijke culturele identiteit aan beide zijden van de grens. Er wordt ook onderzocht hoe het inpassen van het erfgoed in verschillende landschappen een meerwaarde kan zijn voor de

ontwikkeling van steden en platteland. De recreatieve paden zorgen dan weer voor een betere verbinding tussen dorpskernen en in het geval van Antwerpen voor een betere ontsluiting van het havengebied. De toeristisch-recreatieve ontwikkeling geeft zowel inwoners als bezoekers het signaal dat economische activiteiten kunnen samengaan met andere functies en dat de projectpartners belang hechten aan het behouden en ontwikkelen van waardevolle sites.

De burgers, verschillende organisaties en overheden werken structureel samen aan het behoud, het vernieuwen en de opwaardering van het cultuurhistorisch erfgoed. Dit project is dan ook een hefboom om te komen tot een gestructureerde samenwerking in de vorm van een duidelijk programma. Ook cultuureducatie en participatie vormen het onderwerp van een aantal acties. Bijna alle acties hebben ook betrekking op de toegankelijkheid en bereikbaarheid van het erfgoed.

Er wordt ook onderzocht hoe het inpassen van het erfgoed in verschillende landschappen een meerwaarde kan zijn voor de ontwikkeling van steden en platteland (de Moerschans nabij Hulst).

3.2. GRENSOVERSCHRIJDENDE MEERWAARDE EN STRUCTURELE ONTWIKKELING

De forten en linies brengen mensen samen. Er worden grensoverschrijdende samenwerkingsverbanden opgezet. Provincies, gemeenten, landelijke overheden, stichtingen, verenigingen, polders van beide kanten van de grens, allen werken ze hand in hand om het erfgoed en de natuurwaarden op te waarderen en te ontsluiten. Een samenwerking die ook toekomstgericht de ontwikkeling van nieuwe projecten in de regio in de hand zal werken.

Ook de **streekidentiteit** speelt een belangrijke rol. Verhalen en legendes van bewoners of landbouwers in de streek versterken de identiteit en zijn een goede basis om nieuwe acties op gang te brengen. Acties die niet alleen goed zijn voor één of andere sector, maar een integrale ontwikkeling waar erfgoed, natuur, water, wonen, werken en ontspannen harmonisch samengaan. De uitdaging voor die harmonische ontwikkeling van het platteland is 'duurzaamheid'. Daarbij steunt de economische ontwikkeling op de draagkracht van het landschap waar het deel van uit maakt. Een **duurzame economie** is bovendien een economie op mensenmaat, met producten die toegankelijk zijn voor een breed publiek, aan beide kanten van de grens. Het landschap is het product dat inkomsten genereert en wordt ook gebruikt door landbouwers, recreanten of toeristen. Een sterk en samenhangend landschap waaruit de geschiedenis vlot 'afgelezen' wordt en dat bovendien open en toegankelijk is, is een duurzaam landschap. Het vormt een stevig (duurzaam) product voor tal van economische activiteiten. In dit landschap geeft hoevetoerisme een verbreed draagvlak aan landbouw, geven recreatieve fietsnetwerken draagvlak voor verweving van functies in een attractief landschap en zijn de versterkingen rondom enkele stadjes een unieke 'city brand' ter promotie van tal van lokale economische initiatieven.

Waar forten de stellingen waren van waaruit twee naties elkaar bestookten, vormen ze nu de basis voor een nauwe samenwerking, letterlijk op de grens. Het netwerk van partners dat wordt opgebouwd tijdens het project kan dan ook alleen maar verder uitgroeien en sterker worden. Het lokale

draagvlak is groot, en omvat veel meer partners dan de 14 partners die nu officieel meewerken. Het totaalproject zal zo een breed en gevarieerd beeld geven aan de bezoekers. Centraal daarin staat het belevings- en ervaringsaspect. Een hoge belevings- en ervaringswaarde verhoogt immers de attractiviteit en de duurzaamheid.

3.3. HET VERNIEUWENDE KARAKTER -

Verschillende deelprojecten hebben een concreet innovatief karakter.

- De **inrichting van de kat als actief doe-centrum** laat de bezoeker doen, denken, actie ondernemen, beslissingen nemen en een avontuur beleven. Deze innovaties worden mogelijk gemaakt door de combinatie van ICT en klassieke middelen.
- Voor verschillende deelprojecten is **samenwerking tussen besturen, landbouwers, toeristische en culturele actoren** een nieuw gegeven. Vele van deze deelprojecten kunnen inzichten bieden op de toekomst.
- De **grensbrede aanpak van de vermarktingsstudie** waarbij gezocht wordt naar onderlinge verbanden en mogelijkheden is nieuw. De vermarktingsstudie kan op zijn beurt leiden tot nieuwe innoverende projecten.
- De aanpak waarbij **voor elk fort een nieuwe bestemming** onderzocht wordt, zoals bijvoorbeeld het geval is bij de fortengordels rond Antwerpen, is ook nieuw in Vlaanderen.
- Er wordt onderzocht hoe het **militair erfgoed** geïntegreerd kan worden **in het openbaar domein**, en meer specifiek in stedelijke omgevingen. Dit zal leiden tot nieuwe inzichten.
- De **combinatie sport en erfgoed** in de organisatie van drie fortengordel-evenementen is uniek en vernieuwend. Aan de hand van sportactiviteiten leren de deelnemers het erfgoed beter kennen en waarderen.
- De **colloquia** zullen op verschillende vlakken leiden tot vernieuwde inzichten op de forten en linies in de grensstreek.
- De **combinatie van natuurontwikkeling en toeristisch-recreatieve ontsluiting** binnen dit project is uniek. Ongetwijfeld zijn er mogelijkheden om een gelijkaardige aanpak toe te passen op ander erfgoed.
- Voor de eerste keer werken bepaalde partners en instanties samen. Dit leidt tot nieuwe inzichten en samenwerkingsverbanden, niet alleen rond het thema 'forten en verdedigingswerken' maar ook over andere thematieken. Een dergelijke samenwerking is dan ook innovatief binnen de bestuurlijk-administratieve wereld.

Integratie van het Sint-Jorisbastion in een ondergrondse parkeergarage in het Antwerpse stadscentrum.

3.4. SYNERGIE-EFFECTEN -

De aandacht voor erfgoed, cultuurhistorie en toeristisch-recreatieve ontsluiting is terug te vinden in heel wat verschillende beleidsplannen. Dit project speelt dan ook in op de doelstellingen van verschillende (beleids)niveaus.

Lokaal beleid

Het project speelt met zijn cultuurhistorische, ecologische en recreatieve aspecten in op beleidsplannen van heel wat gemeenten.

Voorbeelden: het milieubeleid, toeristisch beleid en erfgoedbeleid van ondermeer de gemeenten Sint-Gillis-Waas, Beveren, Antwerpen, Maldegem, Stekene, Damme, Knokke-Heist, Brugge, Sluis, Terneuzen en Hulst

Provinciaal beleid

De forten en verdedigingswerken vervullen een specifieke rol in het ruimtelijk beleid van de verschillende provincies en passen ook perfect binnen het Vlaamse beleid wat struc-

tuurplanning betreft. De provincie Zeeland bijvoorbeeld bouwde er een heus erfgoedbeleid rond en integreerde de Staats-Spaanse forten en linies in een geïntegreerd omgevingsplan. Het project past ook in het beleid voor fietsroute- en wandelnetwerken dat door de verschillende provincies opgezet werd. De uitvoering van projecten op het terrein wordt dan ook zoveel mogelijk geïntegreerd in deze netwerken. Uiteraard past het project in de verschillende recreatieve gebiedsvisies en toeristische beleidsplannen die opgemaakt zijn voor de (grens)streek.

Voorbeelden: Recreatieve Gebiedsvisie Zwinstreek; Integraal Omgevingsplan Zeeland; Buitengoed, goed buiten; Streekpact Brugge RESOC 2007-2012; Beleidsplan voor Toerisme en Recreatie in het Brugse Ommeland; Provinciaal Ruimtelijk Structuurplan West-Vlaanderen; Ruimtelijk Structuurplan Oost-Vlaanderen; Meerjarenplan Provincie West-Vlaanderen 2007-2012; Beleidsplan/erfgoedconvenant erfgoedcel Meetjesland; Beleidsplan erfgoedcel/erfgoedconvenant Waasland; Ruimtelijk Structuurplan Provincie Antwerpen; de recreatieve fietsroute- en wandelnetwerken; Beleidsplan Toerisme Waasland

Vlaams en/of Nederlands beleid

Veel van de forten en linies liggen in het **Vlaams Ecologisch Netwerk (VEN)** en het **Integraal en Verwevend Ondersteunend Netwerk (IVON)** in Vlaanderen en in de **Ecologische hoofdstructuur (EHS)** in Nederland. De herwaarderingskaarten voor Damme passen dan weer in het stimulerend beleid van R-O Vlaanderen om voor de beschermde stads- en dorpsgezichten **herwaarderingskaarten** op te maken in functie van het behoud, de instandhouding, het herstel en het verbeteren van de waarden van het beschermde gebied. Een deel van de verdedigingswerken is ook **beschermd als landschap of monument.** Wat deze beschermde onroerende goederen betreft, passen de acties in het beleid om de beschermde gebieden in stand te houden, te beheren en te ontsluiten. Heel wat projecten zijn ook in de Vlaamse landschapsatlas opgenomen als **ankerplaatsen**. Met het decreet betreffende landschapszorg worden ankerplaatsen nu langzaamaan ook in het beleid ingebed. De administratieve overheid moet vermijden dat er schade aan dergelijke ankerplaatsen toegebracht wordt en eventuele schade herstellen of compenseren. Vertaald in een ruimtelijk uitvoeringsplan worden dit erfgoedlandschappen, waar ook instandhouding, onderhoud, herstel, beheer en ontsluiting in gestimuleerd worden.

Met het motto 'behoud door ontwikkeling' gaven vier Nederlandse ministeries vorm aan de **beleidsnota Belvedere**. Deze nota vormde het beleidskader voor de ontwikkeling van de Staats-Spaanse Linies in Zeeland. Voor Nederland was de visieontwikkeling één van de eerste voorbeeldprojecten waarbij een cultuurhistorische hoofdstructuur werd uitgetekend en waarbij tevens vernieuwende ruimtelijke ontwikkelingen werden bedacht voor dit erfgoed.
Het project 'Staats-Spaanse Linies' werd binnen de samenwerking rond het **Cultureel Verdrag Vlaanderen-Nederland** recent nog aangehaald als goed voorbeeld waarbij er tussen Vlaanderen en Nederland samengewerkt wordt. Ook in de Vlaams-Nederlandse samenwerking **"Rijn-Schelde-Delta"** worden de verdedigingswerken in hun landschapsmanifest ook van groot belang geacht. Het samenwerkingsverband hielp dan ook mee bij het ontwikkelen van dit nieuwe project. In het grensoverschrijdende krekenbeleidsplan, opgezet in functie van de landschappelijke versterking van het krekengebied, en opgemaakt door de provincies West-Vlaanderen, Oost-Vlaanderen en Zeeland, wordt de aankoop en herstel van linies, forten en verdedigingswerken als maatregel naar voor geschoven. Het project Staats-Spaanse Linies is gegroeid vanuit deze visie.

Voorbeelden: Krekenbeleidsplan, Beleid Belvedere, Rijn-Schelde-Delta samenwerking (Landschapsmanifest), Ruimtelijk Structuurplan Vlaanderen, Decreet betreffende de landschapszorg, Decreet tot bescherming van monumenten en stads- en dorpsgezichten, Decreet natuurbehoud en natuurlijk milieu, Landschapsatlas, Beleidsplan Toerisme Vlaanderen, Waterwegen en Zeekanaal NV (aanlegsteiger Fort Liefkenshoek), Cultureel verdrag Vlaanderen – Nederland, Geactualiseerd Sigmaplan

Europees beleid

Het project past perfect in de geest van de **conventies van Firenze, La Valetta en Granada** wat de landschappen, monumenten en archeologie betreft. Behoud, herstel, bescherming, beheer, ontwikkeling en kennisuitwisseling zijn hierbij belangrijke sleutelwoorden. Verschillende van de verdedigingswerken liggen ook in het Natura 2000-netwerk. De uitvoering van het project draagt bij aan de ontwikkeling van deze gebieden. De ontwikkeling van de Scheldeforten en het Fort Liefkenshoek passen dan weer perfect in het Geactualiseerd Sigmaplan. Tenslotte kan nog gemeld worden dat het project aansluit bij verschillende andere Europese projecten: Staats-Spaanse Linies 1, Staats-Spaanse Linies 1bis, Septentrion, Netwerk van versterkte Steden, Van Maurits tot Napoleon, Tijdsporen, enz.

Voorbeelden: Conventie van Firenze met betrekking tot het landschap, Conventie van La Valetta betreffende de bescherming van het Archeologisch Erfgoed, Conventie van Granada betreffende het behoud van architectonisch erfgoed, Europese Habitatrichtlijn, Europese richtlijn betreffende het behoud van de vogelstand

Andere

Ook op wereldvlak sluit het project aan bij verschillende charters en conventies. Voorbeeld is het **Enamecharter van ICOMOS** waarin de goede praktijk omschreven wordt wat ontsluiting van erfgoedsites betreft en de **UNESCO-conventie** betreffende de bescherming van het **cultureel en natuurlijk werelderfgoed**. Daarnaast past het project in het beleid van verschillende eigenaars van gronden met verdedigingswerken. Concrete voorbeelden zijn de Camping Fort Bedmar en de bvba Forte Sinte Frederyck. Het project past ook in verschillende beleidsplannen en beheersplannen van terreinbeherende natuurorganisaties, die een gedeelte van de betrokken terreinen in hun bezit hebben.

Voorbeelden: Enamecharter van ICOMOS, UNESCO-conventie betreffende de bescherming van cultureel en natuurlijk werelderfgoed, Ontwikkeling Camping Fort Bedmar, diverse beleidsplannen van terreinbeherende natuurorganisaties, Beleid bvba Forte Sinte Frederyck

Ook na de Europese subsidiëring van het project zal de samenwerking op bestuurlijk en ambtelijk niveau verder worden gezet. Er wordt gestreefd naar een **jaarlijks bestuurlijk overleg** en een **jaarlijks ruim ambtelijk overleg**. Het bestuurlijk overleg zal enerzijds sturing geven aan de ontwikkelingen op het terrein en anderzijds nieuwe projectvoorstellen en acties steunen of goedkeuren. Het ruim ambtelijk overleg zal reflecteren over het gehele project om het zo via signalen of prikkels in een bepaalde richting voort te stuwen.

Vele deelprojecten voorzien ook een archeologisch vooronderzoek.

Er zal zoveel mogelijk gebruik worden gemaakt van de bestaande fora. Zo kunnen het grensoverschrijdende overleg van gemeenten, het overleg binnen de Euregio's en andere overlegstructuren in de Linies-overlegstructuur ingepast worden.

Een **kernteam**, dat bestaat uit vertegenwoordigers van de verschillende provincies, gemeenten en een aantal andere partijen, stuurt het project verder in zijn concrete vorm en heeft een coördinerende rol. Er wordt voortgebouwd op de overlegtraditie die al opgestart werd bij het opmaken van het Krekenbeleidsplan en de opvolging van de Interreg III-A projecten 'Staats-Spaanse Linies 1' en 'Staats-Spaanse Linies 1bis'. Het kernteam is de dagelijkse drijvende kracht achter het project en houdt de dynamiek levendig. Het koppelt terug aan het ambtelijk en bestuurlijk overleg.

Continuïteit van de projectresultaten

De duurzaamheid van de inrichtingsprojecten is heel belangrijk. Daarnaast wordt steevast voorzien in het verdere beheer

en onderhoud van de sites door erkende terreinbeherende natuurorganisaties en eigenaars enerzijds (vzw Natuurpunt, Staatsbosbeheer, Stichting Zeeuws Landschap, Landschapsbeheer Zeeland, vzw Kempens Landschap, enz.) en provinciale en gemeentelijke diensten anderzijds.

De vermarktingsstudie is de eerste aanzet voor verdere productontwikkeling en het vermarkten van de linies. Dit zal verder opgevolgd worden door de provincies, gemeenten en toeristische diensten in de regio.

Bij diverse deelprojecten wordt er personeel ingeschakeld om de sites te bemannen en om de plaatsen maximaal open te stellen voor het publiek.

De websites zullen verder onderhouden worden door de verschillende provincies in samenwerking met andere instanties.

De planvorming past dan weer perfect in de beleidsplannen van de betrokken besturen en zal na afloop van het project verder opgevolgd worden.

Het colloquium en de andere acties rond kennisuitwisseling moeten de interesse in het onderwerp verder aanwakkeren, en leiden tot nieuwe projectideeën en inzichten.

Kennisuitwisseling

Kennisuitwisseling speelt een belangrijke rol binnen het project. Bezoeken aan en informatie-uitwisseling met andere linies zijn mooie voorbeelden. Uiteraard zijn ook de colloquia van groot belang. Dit is hét forum om de materie met een internationaal publiek verder te bespreken en de mogelijkheden te onderzoeken. De overlegstructuur van het project zelf is ook van groot belang wat uitwisseling betreft. Vooral het ruim ambtelijk overleg en het bestuurlijk overleg hebben in het verleden al geleid tot nieuwe samenwerkingsverbanden en het ontwikkelen van concrete projecten. Daarnaast spelen de promotionele instrumenten (de websites, folders en recreatieve kaarten) een rol als inspiratie voor andere actoren.

Bedoeling is gemeenten, andere lokale besturen, organisaties en verenigingen te laten delen in de opgedane kennis. Wat uitwisseling betreft zijn vooral instanties die andere linies in Europa en daarbuiten opwaarderen, van belang.

Overdraagbaarheid

Verschillende methodieken zijn overdraagbaar en kunnen als voorbeeld dienen voor gelijkaardige projecten in binnen- en buitenland. Ook de wijze waarop het vermarkten van de verdedigingswerken in de toekomst moet plaatsvinden, kan gebruikt worden als inspiratie voor andere regio's waar men met gelijkaardige problemen kampt. Het project is toonaangevend voor het behoud en de herwaardering van waardevolle sites die op minder bereikbare plaatsen liggen. De vermarktingsstudie zal ook uitwijzen hoe moeilijk 'leesbare' geërodeerde verdedigingswerken beter ontsloten kunnen worden.

3.6. GELIJKE KANSEN

Bij alle projecten wordt gezocht naar oplossingen om de toegang voor personen met een beperking mogelijk te maken. Het rolstoelvriendelijke pad in Hulst is een mooi voorbeeld. Ook bij andere inrichtingsprojecten is het één van de doelstellingen. Daarnaast staan alle deelprojecten open voor iedereen. Jong, oud, man, vrouw, alle lagen van de bevolking worden aangesproken. In de mate van het mogelijke wordt ook steeds rekening gehouden met slechtzienden en slechthorenden.

In Hulst wordt er een rolstoeltoegankelijk wandelpad aangelegd.

4. ACTIVITEITEN EN DEELPROJECTEN

Het project bestaat uit negenenzestig deelprojecten onderverdeeld in vijf hoofdactiviteiten. Eerst en vooral worden er **plannen** opgemaakt en **studies** uitgevoerd. Vele van deze plannen en studies zijn nodig voor de succesvolle uitvoering van andere activiteiten. Een tweede activiteit is het **fysieke herstel en het attenderen op het terrein**. Hieronder vallen natuurontwikkeling, archeologisch onderzoek en restauratie. Daarnaast wordt het **toeristisch-recreatief potentieel** van de sites ontwikkeld. **Educatie, promotie en vermarkting** omvatten publicaties, evenementen, websites en educatieve pakketten. **Kennisuitwisseling en het versterken van de samenwerking** tenslotte draait om publieksmomenten, colloquia en coördinatie.

4.1. PLANNING EN PLANOPMAAK -

Onder deze activiteit vallen de (grensoverschrijdende) planvorming, het onderzoek en de inventarisatie ter versterking van het gebiedseigen karakter van het grenslandschap en de beleving van het militair erfgoed, inclusief de daaraan verbonden natuurwaarden.

Omschrijving

Alle studies en plannen in deze rubriek passen binnen de visies van de drie deelgebieden of in de grensbrede visie. De meeste plannen worden al gedeeltelijk uitgevoerd. Ze passen stuk voor stuk binnen het creëren van een grote toegevoegde waarde voor de streek.

Kennisuitwisseling is van groot belang. De plannen die opgemaakt worden binnen deze activiteit moeten ook een inspiratiebron vormen voor gelijkaardige projecten binnen of buiten het projectgebied. De colloquia zullen hierbij een belangrijke rol spelen en ook binnen de overlegstructuur wordt hier ruimte voor voorzien.

Er worden drie categorieën van uitvoeringsgerichte planvorming onderscheiden onder deze activiteit:

1. **Grensbrede planvorming:** planvorming die grensbreed opgevat wordt.
2. **Planvorming op linieniveau:** planvorming die betrekking heeft op één van de deelgebieden van dit project.
3. **Lokale planvorming van grensbreed belang:** studies en plannen waarvan de resultaten van belang zijn voor alle partners binnen en buiten dit project en als model kunnen dienen voor gelijkaardige acties in de toekomst.

4.1.1. Grensbrede planvorming

Deelproject 1: een grensbrede vermarktingsstudie

Voorlopig ontbrak het binnen de provincies aan een visie omtrent vermarkting en promotie. Daarom wordt er op grensbreed niveau een vermarktingsstudie uitgevoerd, gericht op wederzijdse promotie en grensbrede productontwikkeling. De identiteit van de drie deelgebieden wordt evenwel steeds bewaard. Daarnaast wordt per linie een afzonderlijk onderzoek uitgevoerd. Bij de uitvoering van de andere deelprojecten binnen dit project zal er maximaal rekening gehouden worden met de resultaten van dit onderzoek.

***Partners**: provincies Zeeland (trekker), West-Vlaanderen, Oost-Vlaanderen, Antwerpen en Noord-Brabant (= gemeenschappelijk deelproject)*
***Externe partner**: Rijn-Schelde-Delta*

Deelproject 2: het ontwikkelen van infokiosken

Om de linies herkenbaar te maken in het landschap worden voor elk deelgebied infokiosken ontworpen.

Partners: provincies West-Vlaanderen (trekker), Oost-Vlaanderen, Zeeland, Antwerpen en Noord-Brabant (= gemeenschappelijk deelproject)

4.1.2. Planvorming op linieniveau

Deelproject 3: een kaderplan voor de fortengordels rond Antwerpen

Onder het motto "2 fortengordels = 1 geheel" wordt voor de twee Antwerpse fortengordels een visie ontwikkeld die de ruimtelijke samenhang versterkt met focus op de gemeenten, verenigingen en het ruime publiek. Er zal een groot kaderplan opgemaakt worden, bestaande uit een visie en een actieplan. De uitdaging is om de visie uit te werken binnen de volgende doelstellingen:

- versterken van de ruimtelijke samenhang
- behouden en versterken van de cultuurhistorische waarden
- behouden en versterken van de ecologisch-landschappelijke waarden
- een optimale invulling
- het verhogen van de toegankelijkheid.

Om van de ruimtelijke visie naar uitvoering op het terrein over te gaan is een uitvoeringsgericht actieplan nodig. Hierin wordt de rol van overheden en privépartners duidelijk omschreven.

Een aantal concrete acties worden al binnen dit project uitgewerkt. Na 2012 wordt het actieplan verder uitgewerkt en gerealiseerd onder coördinatie van de provincie Antwerpen.

Partner: *provincie Antwerpen (trekker)*

4.1.3. Lokale planvorming van grensbreed belang

Deelproject 4: een concrete inrichtingsvisie over de integratie van de Antwerpse stadsomwalling in openbaar domein

Het uitwerken van een visie over de integratie van een omwalling in openbaar domein is niet alleen van belang voor Antwerpen. Ook in de andere deelgebieden zullen de resultaten van het onderzoek van pas komen. Er zal niet alleen gefocust worden op de omwallingen, maar ook op hun betekenis voor de stad van vandaag. Dit alles gestoffeerd met voorbeelden uit het buitenland. Er worden concrete voorstellen uitgewerkt voor de visualisatie in openbaar domein van een zestal sites: de Sint-Jorispoort, de Kipdorppoort, de Rodepoort, de Slijkpoort, de stadsmuren en de bastions van de Scheldekaaien. De resultaten van de visie zullen in de toekomst meegenomen worden in verschillende planningsprocessen van de stad Antwerpen.

Partner: *Artesis Hogeschool (trekker)*

Deelproject 5: een herwaarderingsplan voor de stadswallen van Damme

De stad Damme beschikt over fraaie 17de-eeuwse stadswallen. Een aantal onderdelen van deze omwalling werden al gerestaureerd. Een geïntegreerd herwaarderingsplan voor de stadsomwalling en de stadskern zelf werd echter nog niet opgemaakt. Er is nood aan een dergelijk totaalplan op het vlak van cultuurhistorisch beheer van landschap en patrimonium voor de stad, waarin de recreatieve, toeristische, ecologische en cultuurhistorische aspecten samengebracht worden. Door de opmaak van dit plan zullen beheerders en bewoners in het gebied ook gebruik kunnen maken van subsidiemogelijkheden. Nog nooit werd voor een versterkt stadje in een landelijke context een dergelijk integraal plan opgesteld. Ook hier zullen de resultaten bruikbaar zijn voor andere gelijkaardige projecten in het gebied. De uitvoering van de acties zal verder opgevolgd worden door de stad Damme, vzw Natuurpunt en de provincie West-Vlaanderen.

Daarnaast wordt er ook een pilootactie uitgewerkt waarbij een concreet inrichtingsplan gemaakt wordt voor de ontsluiting van de omgeving van de kazemat, het Zuidervaartje en

de Haringmarkt. De uitvoering hiervan zal na afloop van het project plaatsvinden binnen het landinrichtingsproject 'Brugse Veldzone'.

Partner: *provincie West-Vlaanderen (trekker)*
Externe partners: *Vlaamse Landmaatschappij, Agentschap R-O Onroerend Erfgoed (Vlaamse overheid), stad Damme en vzw Natuurpunt*

Deelproject 6: totaalplan Fort Bedmar

Het Fort Bedmar in De Klinge (Sint-Gillis-Waas) is een uniek fort. Een deel ervan bevindt zich op privaat terrein en is vrij goed bewaard. Andere delen bevinden zich in landbouwgebied, op een camping en in een villawijk. Door zijn strategisch interessante ligging zou het fort een belangrijke rol kunnen spelen als verbinding tussen de omliggende forten en linies. Er dient onderzocht te worden hoe dit specifieke fort zijn rol als landschappelijke en recreatieve verbinding kan waarmaken. Een onderzoek waarvan de resultaten als inspiratie zou kunnen dienen voor toekomstige projecten op gelijkaardige sites.

Concreet betekent dit dat er een totaalplan zal opgemaakt worden. Hierin wordt onderzocht hoe het fort beter zichtbaar en beleefbaar gemaakt kan worden.

Partners: *gemeente Sint-Gillis-Waas (trekker), provincie Oost-Vlaanderen*

Deelproject 7: een inrichtingsplan voor de Cantelmolinie

De Cantelmolinie in Knokke-Heist is een 17de-eeuwse linie die het Fort Sint-Donaas met het Fort Sint-Isabella verbindt. Het is geen rechte wal, maar een reeks verbonden driehoekige verdedigingswerken (redans). De linie vormt de ideale verbinding tussen de groene as Damse Vaart en Het Zwin. De integratie in het wandelnetwerk van de Zwinomgeving zal dan ook onderzocht worden. Uniek in dit project is dat een linie voor het eerst in z'n totaliteit aangepakt wordt. Ook hier zal het resultaat zeer bruikbaar zijn voor gelijkaardige linies in de overige provincies.

Partner: *provincie West-Vlaanderen (trekker)*
Externe partner: *gemeente Knokke-Heist*

Deelproject 8: de ontwikkeling van masterplannen voor het Fort van Lillo en het Fort van Hoboken, en de voorbereiding van een implementatie in een RUP (ruimtelijk uitvoeringsplan)

Het Fort van Lillo te Antwerpen biedt heel wat mogelijkheden. Er dient dan ook een masterplan opgemaakt te worden met een duidelijke visie omtrent bestemming, inrichting, gebruik en beheer. De ligging is uniek, enerzijds bij de Schelde, anderzijds in een sterk geïndustrialiseerd landschap. Het fort zal dan ook dienst doen als verbinding tussen de stad Antwerpen en de Staats-Spaanse Linies. Het zal aangesloten worden op de recreatieve route Noordkasteel - Fort Filips die een voorbeeldfunctie vervult voor de valorisatie van de Scheldeforten.
Het masterplan wordt opgemaakt in samenwerking met het district Bezali (Berendrecht, Zandvliet, Lillo) en andere relevante partners als Waterwegen en Zeekanaal NV, de haven en het Simon Stevin Vlaams Vestingbouwkundig Centrum vzw. Het zal een wederzijdse beïnvloeding kennen met de Sigmawerken (Geactualiseerd Sigmaplan).

Een tweede masterplan wordt ontwikkeld voor het Fort 8 te Hoboken (Antwerpen). Het fort lijkt al jaren een gesloten, oninneembare vesting. Er wordt onderzocht hoe het fort opnieuw een trekpleister voor bezoekers uit de ruime omgeving kan zijn. Het fort moet toegankelijker worden, aansluiting krijgen met de omgeving en ingebed worden binnen het netwerk van de Brialmontomwalling.

In een tweede fase wordt het masterplan 'Fort Hoboken' verder verfijnd en uitgediept als voortraject naar het RUP. Zo worden landschappelijke en cultuurhistorische kwaliteiten verzoend met de programmatische invulling van het fort. De meerwaarde van de opname binnen Interreg betekent dat dit proces in een breder perspectief plaatsvindt waardoor het project aan inhoud, zichtbaarheid en duurzaamheid wint. Parallel wordt een communicatietraject opgezet voor het lokale publiek. Ook hier zullen de resultaten door de andere partners gebruikt worden bij het uitwerken van gelijkaardige initiatieven.
Buiten dit project om zal het masterplan van het Fort van Hoboken geïmplementeerd worden in een ruimtelijk uitvoeringsplan.

Partner: *stad Antwerpen (trekker)*

Deelproject 9: het opmaken van een ruimtelijke visie en een concreet actieplan voor de forten van Oelegem en Stabroek

De poort Fort van Stabroek – Ravenhof en de poort Fort van Oelegem – Vrieselhof spelen een belangrijke rol voor de buitenste fortengordel en de Antitankgracht. Door dit project worden beide poorten onthaalplaatsen aan het begin- en eindpunt van de buitenste fortengordel en de Antitankgracht waar informatie wordt verstrekt over natuur, cultuur en recreatie en waar mogelijkheid is tot parkeren, informatieverstrekking, fietsparking, eventueel fietsverhuur of horeca en andere recreatieve activiteiten. Om de toeristische kansen van beide poorten verder te ontwikkelen, wordt een ruimtelijke visie en een concreet actieplan uitgewerkt.

Partner: *provincie Antwerpen (trekker)*

Deelproject 10: het opmaken van een beheersplan voor het Fort van Duffel

Binnen dit project wordt er een beheersplan en toegankelijkheidsreglement opgemaakt. Zo wordt het duurzaam behoud van het Fort van Duffel op lange termijn gewaarborgd. Verschillende maatregelen worden al grotendeels uitgevoerd.

Partners: *vzw Kempens Landschap (trekker), provincie Antwerpen*

Deelproject 11: plan voor het verbeteren van de onthaalstructuur van Zuidelijk Retranchement

Met dit project wordt de toegankelijkheid van 'Het mooiste plekje van Zeeland' geoptimaliseerd. Dit alles zonder de natuur te verstoren, doch het erfgoed verder te ontwikkelen.
Het plan zal uitgevoerd worden buiten dit Interreg-project met het Plattelands Ontwikkeling Programma en/of via het investeringsbudget Landelijk Gebied (ILG – Nationaal Landschap)

Partner: *provincie Zeeland (trekker)*
Externe partner: *Stichting Het Zeeuwse Landschap*

Voor het fort van Stabroek wordt een ruimtelijke visie en een concreet actieplan opgemaakt.

4.2. FYSIEKE INGREPEN

Onder deze activiteit vallen alle fysieke ingrepen en investeringen op en nabij verdedigingswerken in de grensstreek in functie van cultuurhistorisch herstel en het stimuleren van biodiversiteit, de ontwikkeling van natuurgebieden en natuurverbinding. Het betreft initiatieven die de afstemming van ruimere omgevingsfactoren (natuur, landschap, erfgoed) met de lokale grenseconomie bevorderen.

Omschrijving

Het visualiseren van verdedigingswerken kan op verschillende manieren gebeuren: door aanplanting op de contouren, door het licht of grondig herprofileren van de aarden verdedigingswerken, of door een andere vorm van accentuering met diverse materialen. Bij alle sites staat het cultuurhistorisch herstel en de ontsluiting ervan centraal. In de meeste gevallen is ook natuurontwikkeling een belangrijke factor. De deelprojecten van deze activiteit worden onderverdeeld per provincie.

4.2.1. West-Vlaanderen

Deelproject 12: *de herinrichting van het Fort van Beieren in Koolkerke (Brugge)*

Het Fort van Beieren te Brugge (Koolkerke) werd opgericht tijdens de Spaanse Successieoorlog en is één van de grootste en best bewaarde forten van deze periode in Vlaanderen. Het bevindt zich in een provinciaal domein en is daardoor bijzonder interessant om ontsloten te worden voor een groot publiek. Een deel van de grachten en wallen zullen gerestaureerd worden en een nieuw wandelpad zal worden aangelegd. Voor de herinrichting zal er eerst een archeologisch onderzoek worden uitgevoerd om de restauratie correct te laten verlopen. In het kader van het Interreg III A-project 'Staats-Spaanse Linies 1' werd al een inrichtingsplan voor de site opgemaakt en in het kader van het Interreg III A-project 'Staats-Spaanse Linies 1bis' een bodemkundig technisch verslag.

Partner: *provincie West-Vlaanderen (trekker)* -
Externe partner: *Vlaamse overheid, Vlaamse Landmaatschappij* -

Deelproject 13: de herinrichting van het Verbrand Fort in Oostkerke (Damme)

Het Verbrand Fort te Damme (Oostkerke), een kleine vierkante redoute, werd in dezelfde periode als het Fort van Beieren opgericht. Het bevindt zich tussen twee clusters van forten: enerzijds de forten tussen Brugge en Damme, anderzijds de forten nabij Sluis en het Zwin. Deze ligging maakt van het fort een interessant verbindingselement. In dit project wordt het fort beter zichtbaar gemaakt en wordt er een brug en een infokiosk of uitkijktoren gebouwd. Ook worden er betere biotopen gecreëerd voor planten en dieren. Voor de herinrichting zal ook hier een archeologisch onderzoek uitgevoerd worden.

Partner: *provincie West-Vlaanderen (trekker)* -
Externe partners: *Vlaamse Landmaatschappij, stad Damme, vzw Natuurpunt* -

Deelproject 14: de herinrichting van het Fort Sint-Frederik te Knokke-Heist

Ook dit 17de-eeuwse fort is zeer interessant gelegen tussen de Damse Vaart en de Cantelmolinie. Het inrichtingsplan zal een combinatie van natuurontwikkeling en cultuurhistorisch herstel inhouden. Ook hier dient een voorafgaandelijk archeologisch onderzoek uitgevoerd te worden. Om het fort te ontsluiten voor de recreant zal een informatiebord geplaatst worden.

Partner: *provincie West-Vlaanderen (trekker)*
Externe partners: *gemeente Knokke-Heist, bvba Forte Sinte Frederyck*

Deelproject 15: de herinrichting van het Fort Sint-Donaas in Knokke-Heist

Het 17de-eeuwse Fort Sint-Donaas in Knokke-Heist bevindt zich langs de groene en recreatieve as 'Damse Vaart'. Het is het enige resterende vestingwerk in Vlaanderen waar de beroemde vestingbouwer Menno van Coehoorn aan gewerkt heeft. De 'zwaluwstaart' en de grachten zullen binnen het inrichtingsplan de nodige aandacht krijgen, wat ecologisch een belangrijke meerwaarde oplevert. Ook hier zal eerst een archeologisch onderzoek uitgevoerd worden.

Partner: *provincie West-Vlaanderen (trekker)* -
Externe partners: *gemeente Knokke-Heist, vzw Natuurpunt, Vlaamse overheid* -

Deelproject 16: de herinrichting van de stadswallen van Damme (aanvulling)

De stad Damme is een belangrijke toeristische trekpleister. Een deel van de 17de-eeuwse stadsomwalling werd reeds heringericht bij vorige projecten. In dit project worden de stadswallen nog extra geaccentueerd en de onthaalstructuur nog beter uitgewerkt. Voorafgaand aan deze kleinschalige ingrepen wordt er nog een archeologisch onderzoek uitgevoerd.

Partner: *provincie West-Vlaanderen (trekker)*
Externe partners: *stad Damme, vzw Natuurpunt*

4.2.2. Oost-Vlaanderen

Deelproject 17: visualisatie van de bastionnering in Middelburg (Maldegem)

Ook het versterkte stadje Middelburg is een echte toeristische trekpleister. Het bevindt zich op de grens van Oost-Vlaanderen, West-Vlaanderen en Zeeland. Het reeds uitgevoerde historisch-landschappelijk onderzoek op de unieke site (als gestichte elitestad uit de 15de eeuw, als militair bolwerk uit de godsdienstoorlogen en als grensvormend en -bepalend element) resulteerde al in verschillende initiatieven. Het bezoekerscentrum, de infoborden, de oprichting van bed-and-breakfastfaciliteiten en een koffiehuis tonen het toeristisch potentieel van de stad. Met dit deelproject wordt getracht dit potentieel verder te ontwikkelen en Middelburg uit te bouwen tot een levendig en attractief publieksvriendelijk belevingspunt.

Binnen het deelproject zal een deel van de wallen heraangelegd worden, een deel beplant met knotwilgenrijen, een bastion terug zichtbaar gemaakt worden en de gracht over bijna de volledige lengte van het aanpalende natuurgebied worden geruimd. In functie van de reconstructie van de biodiversiteit van het gebied ten tijde van de godsdienstoorlogen zullen een aantal paleo-ecologische staalnamen onderzocht worden en teruggekoppeld tot nu. Het onderzoek vormt ook een nuttige aanvulling van de resultaten van het paleo-ecologisch onderzoek, uitgevoerd op de stadswallen van Damme in het kader van het Interreg III A-project 'Staats-Spaanse Linies 1'.

Partners: *gemeente Maldegem (trekker), provincie Oost-Vlaanderen*

Bij het Fort Sint-Jan worden de grachten uitgebaggerd, de beschoeiing verwijderd en een deel van de beplanting gedund.

Deelproject 18: herinrichting van de Bedmarlinie in De Stropers

Het Stropersbos bij Stekene is één van de grootste boscomplexen in Oost-Vlaanderen. Dwars doorheen het bos zijn de resten terug te vinden van de Bedmarlinie, aangelegd tijdens de Spaanse Successieoorlog. Een deel van de linie wordt in het kader van dit project in zijn oorspronkelijke staat hersteld.

Partner: *Agentschap Natuur en Bos (Vlaamse overheid) (trekker)*

Deelproject 19: het plaatsen van stepstones in het Fort Bedmar in De Klinge (Sint-Gillis-Waas)

Als onderdeel van het 'Totaalplan Fort Bedmar' zullen in dit deelproject stepstones en informatiebakens geplaatst worden bij de contouren van het fort. Zo wordt het fort gevisualiseerd voor de recreant die meteen ook de nodige historische informatie terugvindt. Het uiteindelijke uitzicht van de stepstones zal bepaald worden na oplevering van het totaalplan.

Partners: *gemeente Sint-Gillis-Waas (trekker), provincie Oost-Vlaanderen*

4.2.3. Zeeland

Deelproject 20: de herinrichting van het Fort Sint-Jan te Zuiddorpe (Terneuzen)

Het 17de-eeuwse Fort Sint-Jan ligt op de Linie van Communicatie tussen Hulst en Sas-van-Gent. Hoewel het één van de best bewaarde redoutes betreft langsheen deze linie, is de zichtbaarheid nihil. In dit project zullen de grachten worden uitgebaggerd, de beschoeiing verwijderd en een deel van de beplanting gedund. Nieuwe beplanting moet het fort extra accentueren. Daarnaast zal er een picknickplaats geplaatst worden. Voorafgaand aan de herinrichting wordt er nog een archeologisch onderzoek uitgevoerd.

Partner: *provincie Zeeland (trekker)*

Externe partner: *Stichting Landschapsbeheer Zeeland*

Deelproject 21: de herinrichting van de Batterij Zwartenhoek te Westdorpe (Terneuzen)

De Batterij Zwartenhoek is een recenter verdedigingswerk in het gebied van de Staats-Spaanse Linies. Het is evenwel ideaal gelegen als verbindende site tussen de linies ten westen en ten oosten van het kanaal Gent-Terneuzen. Vlakbij wordt ook een inundatiesluis hersteld (die werd bewaakt door de batterij). Binnen dit project zal een deel van de wal hersteld en natuurtechnisch ingericht worden. Voorafgaand aan de herinrichting wordt er nog een archeologisch onderzoek uitgevoerd.

Partner: *provincie Zeeland (trekker)*

Deelproject 22: landschappelijke accentuering van het Mauritsfort te Hoek (Terneuzen)

Het Mauritsfort is nu nog zichtbaar door de vorm van de dijken in het gelijknamige gehuchtje. In dit project zal het landschappelijk geaccentueerd en gedeeltelijk hersteld worden. Er worden bankjes en hekkens voor fietsen geplaatst. Het plan wordt opgesteld in samenspraak met de bewoners van Mauritsfort. Voorafgaand aan de herinrichting wordt er nog een archeologisch onderzoek uitgevoerd.

Partner: *provincie Zeeland (trekker)*

Deelproject 23: landschappelijke accentuering en herstel van de Bordeelschans te Aardenburg (Sluis)

De Bordeelschans is één van de oudste forten in het gebied. Het werd in 1604 aangelegd en is nu helaas helemaal verdwenen uit het landschap. Er biedt zich een kans aan om het fort te accentueren omdat het zich in een natuurontwikkelingsproject bevindt (Havenpolder). Voorafgaand aan de herinrichting wordt er nog een archeologisch onderzoek uitgevoerd.

Partner: *provincie Zeeland (trekker)*

Deelproject 24: restauratie van de Stenen Beer in Philippine (Terneuzen)

De Stenen Beer in Philippine is één van de weinige goed bewaarde stenen beren in de regio Scheldemond. Het militair sluiscomplex is echter in verval. In dit project wordt de Stenen Beer aangekocht en hersteld om zo een belangrijke bezienswaardigheid te worden.

Partner: *provincie Zeeland (trekker)*
Externe partner: *gemeente Terneuzen*

4.2.4. Antwerpen

Deelproject 25: restauratie en natuurontwikkeling van het Fort van Duffel

Bij de restauratie van het Fort van Duffel zal het multifunctioneel karakter van het fort voorop staan. Heideherstel, het verbeteren van het fort als overwinterplaats voor vleermuizen, de toegankelijkheid voor het publiek, educatie en cultuurbeleving vormen de hoofdmoot. Er wordt een geïntegreerd beheerplan en beschermingsdossier opgemaakt.

Partners: *vzw Kempens Landschap (trekker), provincie Antwerpen*

Deelproject 26: attenderen van de Scheldeforten

De herwaardering en het attenderen van de Scheldeforten gaat gepaard met het ontwikkelen van een cultuurhistorische en recreatieve route tussen het Fort Sint-Philips en het Noordkasteel te Antwerpen. De noodzakelijke werken voor de Sigma-dijken worden gecombineerd met het archeologisch onderzoek van de fortresten in de af te graven dijken. Op basis van de archeologische bevindingen zullen de forten op de route geattendeerd worden. Er zal ook bijkomende infrastructuur aangelegd worden: zitbanken, tafels en infopanelen. Deze actie kan een voorbeeldfunctie hebben voor de nog te verhogen aansluitende Scheldedijken met bijhorende forten.

Partner: *Waterwegen en Zeekanaal NV (trekker)*

Deelproject 27: visualisatie van de Slijkpoort in Antwerpen

De Slijkpoort en een deel van de verdere Spaanse stadsomwalling zullen bij de herontwikkeling van het Eilandje bovengronds geëvoceerd worden in andere materialen. Dit is een eerste pilootactie in de stad ter uitvoering van de visie over de integratie van de Antwerpse stadsomwalling in het openbaar domein.

Partner: *stad Antwerpen (trekker)*

4.3. TOERISTISCH-RECREATIEVE MOGELIJKHEDEN -

Onder deze activiteit valt het versterken van het toeristisch-recreatief potentieel van het grensgebied en de verdedigingswerken met inbegrip van de daarmee samenhangende natuurgebieden en landschappen door grensoverschrijdende informatievoorzieningen, het op grote schaal ontwikkelen en ontsluiten van de sites, een kwaliteitsverbetering van de bestaande infrastructuur en toeristische producten en een verbetering van de bereikbaarheid en toegankelijkheid.

Omschrijving

De linies en andere verdedigingswerken in het projectgebied hebben een recreatief-toeristisch potentieel. Om van deze sites een waardevol economisch product te maken, is herinrichting echter niet voldoende. De infrastructuur en onthaalstructuur moeten op een aantal plaatsen verbeterd worden, en op het terrein kan er informatie aangeboden worden door middel van informatievoorzieningen en infokiosken. Tenslotte zijn ook centrale onthaalpunten van belang: bezoekerscentra en variëteiten ervan dienen verder ontwikkeld en gethematiseerd te worden.

Binnen deze activiteit worden vijf subactiviteiten onderscheiden:

1. **informatievoorzieningen**
2. **infokiosken**: infokiosken die geplaatst worden, zoals ontworpen onder activiteit 1 (deelproject 2).
3. **onthaalruimtes, bezoekerscentra en activiteitencentra**
4. **verbeteren van de onthaalstructuur**
5. **toeristisch-recreatieve infrastructuur**

Bezoekerscentrum te Middelburg.

4.3.1. Informatievoorzieningen

Deelproject 28: informatievoorzieningen in West-Vlaanderen

In de hele Zwinstreek worden informatievoorzieningen over de Staats-Spaanse Linies geplaatst.

Partner: *provincie West-Vlaanderen (trekker)*

Deelproject 29: informatievoorzieningen voor de fortengordels rond Antwerpen

Informatiepanelen moeten ervoor zorgen dat de beide fortengordels als gordels worden ervaren.

Partner: *provincie Antwerpen (trekker)*

Deelproject 30: informatievoorzieningen in Oost-Vlaanderen

Vele verdedigingswerken zitten momenteel verscholen in het Oost-Vlaamse landschap. Met informatieborden worden deze verdwenen overblijfselen opnieuw zichtbaar.

Partner: *provincie Oost-Vlaanderen (trekker)*

Deelproject 31: informatievoorzieningen in Middelburg (Maldegem)

Infopanelen langs de wandelpaden brengen de natuurhistorische gegevens in relatie tot de stadsversterking en zijn grensoverschrijdende historische relatie met het aangrenzende Zeeuws-Vlaanderen tot leven.

Partners: *gemeente Maldegem (trekker), provincie Oost-Vlaanderen*

Deelproject 32: informatievoorzieningen in Zeeland

Het plaatsen van informatievoorzieningen over de Staats-Spaanse Linies op diverse plaatsen in Zeeland.

Partner: *provincie Zeeland (trekker)*

4.3.2. Infokiosken

Deelproject 33: infokiosk Verbrand Fort

Het fort wordt niet enkel beter zichtbaar gemaakt, er wordt ook een infokiosk of uitkijktoren gebouwd. De bezoeker zal er informatie over de Staats-Spaanse Linies in de Zwinstreek, de natuurwaarden van het gebied en de geschiedenis van het militaire kanalenstelsel treffen.

Partner: *provincie West-Vlaanderen (trekker)*
Externe partners: *stad Damme, vzw Natuurpunt, Vlaamse Landmaatschappij*

Deelproject 34: infokiosk Knokke

Het aanmaken en plaatsen van een infiokiosk nabij het Isabellafort, Nieuw Hazegrasfort, de Nieuwe Hazegraspolder, de Hollandlinie en de Cantelmolinie. Deze infokiosk zal de verbanden tonen tussen oudere en recentere verdedigingswerken in de omgeving en de grensvorming.

Partner: *provincie West-Vlaanderen (trekker)*
Externe partner: *gemeente Knokke-Heist*

Deelproject 35: infokiosk Damme

Inrichten van een onthaalpunt met infokiosk in Damme met toelichting over de Staats-Spaanse Linies in de omgeving en de geschiedenis en natuur van de stad Damme in het bijzonder.

Partner: *provincie West-Vlaanderen (trekker)*
Externe partner: *stad Damme*

Deelproject 36: infokiosk De Stropers in Kemzeke (Stekene)

Een infokiosk wordt ingeplant bij de ingang van het domein "De Stropers", net naast het oude Fort Sint-Jan. Deze locatie ligt vlak naast een drukke verkeersader die Nederland met Vlaanderen verbindt. Het ligt dus op een ideale locatie om bezoekers van beide kanten van de grens kennis te laten maken met de Staats-Spaanse Linies.

Partners: *provincie Oost-Vlaanderen (trekker), Agentschap Natuur en Bos (Vlaamse overheid)*
Externe partner: *gemeente Stekene*

Deelproject 37: infokiosk Fort Spinola (Sint-Gillis-Waas) -

Langs het nieuwe fietspad op de Koningsdijk (verbinding Kieldrecht – De Klinge) wordt een infokiosk geplaatst. Deze infokiosk bevat informatie over de Staats-Spaanse geschiedenis, het ontstaan van de grens, het Fort Spinola en de polders en dijken.

Partners: *provincie Oost-Vlaanderen (trekker), gemeente Sint-Gillis-Waas*
Externe partner: *Polder Land van Waas*

Deelproject 38: infokiosk Middelburg (Maldegem)

Een infokiosk zal de geschiedenis van de versterking van Middelburg en de relatie met de versterkte stad Aardenburg uit de doeken doen.

Partners: *provincie Oost-Vlaanderen (trekker), gemeente Maldegem*

In het Fort Liefkenshoek te Beveren wordt een actief doe-centrum ingericht.

4.3.3. Onthaalruimtes, bezoekerscentra en activiteitencentra

Deelproject 39: inrichting van acht lokalen in de kat van het Fort Liefkenshoek (Kallo, Beveren) als actief doe-centrum over de linies

Het Fort Liefkenshoek te Beveren is het best bewaarde fort van de Staats-Spaanse Linies. In deze parel liet Napoleon een kat bouwen. Dankzij de ideale ligging van het fort op het kruispunt tussen de drie deelgebieden werd er in het kader van het Interreg III A-project 'Van Maurits tot Napo-

leon' al een nieuw bezoekerscentrum ingericht. Nu worden ook de andere leegstaande lokalen van de kat ingericht als actief doe-centrum over de linies. Als specifieke doelgroep wordt gemikt op 6-12-jarigen en 13-14-jarigen in klas-, verenigings-, gezins- en familieverband en alle volwassenen met een jonge, avontuurlijke instelling. De thema's die hierbij behandeld zullen worden zijn de Staats-Spaanse Linies, het Fort Liefkenshoek, andere militaire aspecten, veldslagen, natuur en landschap in het fortengebied, water, gps, de haven, Napoleon en de nabijgelegen fortengordel. Het doe-centrum laat de bezoeker kennismaken met de centrale rol die het fort heeft gespeeld in de geschiedenis van België en Nederland en stuurt de bezoeker uit naar andere verdedigingswerken in het grensgebied van beide landen. Het behalen van het streefdoel van 100.000 bezoekers betekent de creatie van bijkomende werkgelegenheid voor onthaal, educatie en onderhoud in en van de site. De toegang tot het fort blijft ook na afloop van dit project gratis.

Partners: *gemeente Beveren (trekker), provincie Oost-Vlaanderen*

Deelproject 40: inrichting van het Sint-Jorisbastion in Antwerpen als onthaalruimte voor de stadsomwalling en de linies

Het Sint-Jorisbastion werd tijdens de herinrichting van de leien door de Stadsarcheologische Dienst van Antwerpen opgegraven. Later werd het geïntegreerd in een ondergrondse parking. Ingebed in de externe werking van het MAS (Museum aan de Stroom) zal de archeologische ruimte ontsloten worden en worden uitgebouwd als archeologische ruimte en onthaalpoort voor de andere verdedigingswerken in Antwerpen en de drie deelgebieden binnen dit project. Het bastion en de onthaalruimte zullen om veiligheidsredenen enkel onder begeleiding te bezichtigen zijn.

Partners: *stad Antwerpen (trekker), provincies Antwerpen, Noord-Brabant, West-Vlaanderen, Oost-Vlaanderen, Zeeland (= gemeenschappelijk deelproject)*

Deelproject 41: museale ontwikkeling van het Fort van Duffel

Naast de restauratie en inrichting zal het fort ook museaal ontwikkeld worden.

Partner: *vzw Kempens Landschap (trekker)*

Deelproject 42: inrichting van het bezoekerscentrum te Damme

Het bezoekerscentrum in Damme is één van de belangrijke onthaalpunten voor de stad en de Zwinstreek. Met de herinrichting van een gedeelte van het centrum zal het de nodige aandacht besteden aan de Staats-Spaanse Linies.

Partner: *provincie West-Vlaanderen (trekker)*
Externe partner: *stad Damme*

Deelproject 43: thematisering van het Fort Bedmar en inrichting als onthaalpunt

De camping Fort Bedmar in De Klinge (Sint-Gillis-Waas) wordt het info- en onthaalpunt voor de Staats-Spaanse Linies in de regio. Het punt zal voor iedereen toegankelijk zijn. Op het fort zal een FLGP-hoekje en een buitenruimte met kleine stand geplaatst worden. Hier kunnen ook brochures, boeken en ander promotiemateriaal aangeboden worden. Ook de camping zelf wordt thematisch aangekleed met historisch getinte straatnamen.

Partners: *provincie Oost-Vlaanderen (trekker van een gedeelte), gemeente Sint-Gillis-Waas (trekker van een gedeelte)*
Externe partner*: camping Fort Bedmar*

Deelproject 44: presentatie van de stadswallen in het bezoekerscentrum in Middelburg (Maldegem)

Verschillende objecten uit de periode van de 16de- en 17de-eeuwse godsdienstoorlogen worden gerestaureerd en gepresenteerd in het bezoekerscentrum. Ze worden geïntegreerd in de bestaande opstelling en gepresenteerd op het terrein. Het centrum is en blijft gratis toegankelijk.

Partners: *gemeente Maldegem (trekker), provincie Oost-Vlaanderen*

4.3.4. Verbeteren van de onthaalstructuur

Het onthaal (in open lucht) moet verbeterd worden op enkele sites. Voorbeelden zijn: betere voorzieningen voor fietsers en wandelaars, een verbeterde toegang en het verstrekken van informatie. Het gaat hier steeds om plaatsen waar geen inkomgelden gevraagd worden.

Deelproject 45: verbeteren van de onthaalstructuur op de Schaapskooi

Het onthaal op de site 'Schaapskooi' in Damme voldoet niet om de bezoekers op te vangen en moet verbeterd worden.

Partner: *provincie West-Vlaanderen (trekker)*
Externe partners: *stad Damme, vzw Natuurpunt*

Deelproject 46: verbeteren van de onthaalstructuur en informatievoorzieningen bij het Fort van Oelegem

De relatie tussen het provinciaal domein Vrieselhof en het fort van Oelegem moet versterkt worden. De parking van het domein wordt verbeterd en het openbaar vervoer geoptimaliseerd. Daarnaast worden verbindingen tussen het fort en het domein aangelegd, alsook een wandelcircuit rond het fort.

Partner: *provincie Antwerpen (trekker)*

Deelproject 47: verbeteren van de onthaalstructuur en informatievoorzieningen bij het Fort van Stabroek

Inrichtingswerken aan de Antitankgracht naast het fort verhogen de natuurlijke en esthetische waarden. Daarnaast wordt de historische waarde behouden, de waterkwaliteit verzekerd en het fiets- en landbouwverkeer vergemakkelijkt. De toeristisch-recreatieve mogelijkheden worden uitgebouwd met een informatie- en rustpunt en het fort wordt gekoppeld aan het fietsnetwerk langs de Antitankgracht en het wandelnetwerk Ravenhof-Moretusbossen.

Partner: *provincie Antwerpen (trekker)*

4.3.5. Toeristisch-recreatieve infrastructuur -

Deelproject 48: aanleg van het recreatief pad 'Scheldeforten'

De noodzakelijke werken voor de Sigma-dijken bieden de ideale mogelijkheid om een mooie cultuurhistorische en recreatieve route te ontwikkelen. De route zal lopen van het Fort Sint-Philips tot aan het Noordkasteel. De ontwikkeling van deze route draagt in zeer sterke mate bij tot het doortrekken van de Staats-Spaanse Linies naar het centrum van Antwerpen.

Partner: *Waterwegen en Zeekanaal NV (trekker)*

Deelproject 49: aanleg van een rolstoeltoegankelijk pad in Hulst

De stadswallen en de liniedijk van Hulst en het Fort Moerschans horen bij de best bewaarde verdedigingswerken in het gebied van de Staats-Spaanse Linies. Om dit waardevol erfgoed beter toegankelijk te maken, wordt een rolstoeltoegankelijk pad aangelegd.

Partner: *provincie Zeeland (trekker)*
Externe partner: *gemeente Hulst*

Deelproject 50: aanleg van een recreatief fietspad Fort Bedmar – Fort Spinola – Fort Verboom

De Koningsdijk is een unieke rechte dijk die de grens tussen België en Nederland vormt. Op deze historische scheiding tussen de Staatsen en de Spaansen wordt een fietspad van 4 km aangelegd. Midden in dit prachtige polderlandschap wordt een verbinding gecreëerd tussen de forten in de omgeving van Hulst en Sint-Gillis-Waas – Stekene en de forten in het noordoostelijke Waasland. Bovendien worden ook de dorpskernen van De Klinge en Kieldrecht én de fietsnetwerken van Vlaanderen en Nederland met elkaar verbonden.

Partners: *provincie Oost-Vlaanderen (trekker), gemeente Sint-Gillis-Waas*

Deelproject 51: aanleg van recreatieve wandelpaden te Middelburg (Maldegem)

De stadswallen van Middelburg verdienen meer aandacht. Door het reeds bestaande wandelpad aan de Meulekreek door te trekken langsheen de binnengracht naar het centrum toe, wordt het toeristisch-recreatieve potentieel van Middelburg geoptimaliseerd.

Partners: *gemeente Maldegem (trekker), provincie Oost-Vlaanderen*

Op de Koningsdijk, die de grens tussen België en Nederland vormt, wordt een fietspad aangelegd.

Onder deze activiteit vallen het benadrukken van de gezamenlijke geschiedenis en het stimuleren van grensoverschrijdende kennisoverdracht, cultuur- en natuurbewustzijn door participatie, promotie, informatievoorzieningen, educatie en marketing van producten.

Omschrijving

De belangrijkste doelstelling van deze activiteit is de bekendheid van de verdedigingswerken in de vijf provincies en ver daarbuiten te vergroten. Het publiek zal gestimuleerd worden om een bezoekje te brengen aan de forten en linies. De pijlen worden gericht op zowel het grote publiek als op de meer geïnteresseerde cultuurtoerist en het onderwijs. Op die manier worden verschillende doelgroepen aangesproken.

Heel wat van de gemeenschappelijke deelprojecten worden uitgevoerd onder deze activiteit. Er kunnen binnen deze activiteit 5 subactiviteiten onderscheiden worden:

1. **evenementen**
2. **publicaties**
3. **brochures en kaartmateriaal**
4. **educatie**
5. **ondersteunende acties:** deze zijn essentieel om de bovenstaande subactiviteiten uit te kunnen voeren.

4.4.1. Evenementen

Alle evenementen worden binnen dit project voor de eerste keer georganiseerd. Doordat ze opgenomen worden in het project kan door de partners onderzocht worden hoe deze evenementen optimaal georganiseerd moeten worden en hoe ze in de toekomst zouden kunnen evolueren als onderdeel van een structurele samenwerking.

Deelproject 52: Fortennacht

Op het eind van het project wordt een groot publieksevenement georganiseerd. Op de 'Fortennacht' zal het publiek de verdedigingswerken kunnen bezoeken en aan lezingen en andere evenementen deelnemen. De mogelijkheden,

problematiek en realisaties zullen onder de aandacht gebracht worden. De toegang zal gratis zijn.

Partners: *provincies Oost-Vlaanderen (trekker), West-Vlaanderen, Zeeland, Antwerpen en Noord-Brabant (= gemeenschappelijk deelproject)*

Deelproject 53: Fortengordel-evenement 2009, 2010 en 2011

In 2009, 2010 en 2011 wordt er een evenement georganiseerd in en rond de fortengordels rond Antwerpen. Zo worden de verdedigingswerken op een speelse manier bij een groot publiek onder de aandacht gebracht. Jaarlijks zal de organisatie van deze dag uitbesteed worden aan een evenementenbureau.

Partner: *vzw Mens en Beweging, Sportpromotie Provincie Antwerpen (trekker)*

Deelproject 54: activiteiten rond 150 jaar Brialmont-omwalling

Om 150 jaar Brialmontomwalling te vieren, worden de Berchemse Stadspoorten levensgroot op canvas op hun oorspronkelijke locaties geplaatst. Daarnaast wordt ook een tentoonstelling uitgewerkt rond de relatie stad, Spaanse omwalling en Brialmontomwalling. Er wordt een wandel- en fietsroute langs de canvassen en de relicten van de Brialmontomwalling opgezet.

Partner: *stad Antwerpen (trekker)*

Fortengordelevenement rond Antwerpen.

4.4.2. Publicaties -

Deelproject 55: boek Staats-Spaanse Linies

Er bestaan reeds verschillende publicaties rond deelaspecten van de Staats-Spaanse Linies. Dit nieuwe boek zal de lezer een globaal overzicht van alle verdedigingswerken geven. Het wordt geïllustreerd met mooie foto's en zal duidelijke informatie bevatten.

Partners: *provincies Oost-Vlaanderen (trekker), West-Vlaanderen en Zeeland (= gemeenschappelijk Staats-Spaanse Linies deelproject)*

Deelproject 56: Suske en Wiske

Suske en Wiske zijn zowel in Nederland als in Vlaanderen de populairste stripfiguren en bereiken een heel groot publiek. In samenwerking met Standaard Uitgeverij zal een speciaal Suske en Wiske album worden uitgebracht met informatie over de Staats-Spaanse linies. Er wordt ook een promotiecampagne aan gekoppeld. Er zullen 200.000 exemplaren gedrukt en verspreid worden in Vlaanderen en Nederland.

Partners: *provincies West-Vlaanderen (trekker), Oost-Vlaanderen en Zeeland (= gemeenschappelijk Staats-Spaanse Linies deelproject)*

Deelproject 57: Websites

De bestaande website van de Staats-Spaanse Linies wordt uitgebreid met nieuwe talen, een kinderwebsite en GPS-applicaties. Daarnaast worden voor de Fortengordels rond Antwerpen en de Zuiderwaterlinie Noord-Brabant nieuwe websites ontwikkeld. De drie websites worden aan elkaar gelinkt zonder de eigenheid van elk deelgebied uit het oog te verliezen.

Partners: *provincies Zeeland (trekker van een gedeelte), Antwerpen (trekker van een gedeelte) en Noord-Brabant (trekker van een gedeelte), West-Vlaanderen, Oost-Vlaanderen (= gemeenschappelijk deelproject)*

4.4.3. Brochures en kaartmateriaal

Deelproject 58: gratis folders

Gratis folders moeten de verdedigingswerken bij het grote publiek onder de aandacht brengen. Voor elk van de deelgebieden zal een folder ontwikkeld worden (elk 10.000 exemplaren). Voor de stad Antwerpen worden 3 folders ontwikkeld (Brialmontomwalling, Spaanse omwalling, Scheldeforten), elk goed voor 5.000 exemplaren en voor enkele sites zal een aparte folder gemaakt worden. De folders kunnen gelinkt worden aan de deelprojecten van dit project en hebben vooral een toeristisch informatieve functie.

Partners: *provincies West-Vlaanderen (trekker van een gedeelte), Antwerpen (trekker van een gedeelte), Noord-Brabant (trekker van een gedeelte), vzw Kempens Landschap (trekker van een gedeelte), gemeente Beveren (trekker van een gedeelte), stad Antwerpen (trekker van een gedeelte), provincies Oost-Vlaanderen, Zeeland (= gemeenschappelijk deelproject)*

Deelproject 59: recreatieve kaarten

Voor elk deelgebied afzonderlijk en voor het volledige gebied maken we een recreatieve kaart. Deze kaart zal alle recreatieve mogelijkheden van de verdedigingswerken onder de aandacht brengen.

Partners: *provincies West-Vlaanderen (trekker van een gedeelte), Oost-Vlaanderen (trekker van een gedeelte), Antwerpen (trekker van een gedeelte), Noord-Brabant (trekker van een gedeelte) en Zeeland (= gemeenschappelijk deelproject)*

Deelproject 60: een gethematiseerde wandelroute in de Zwinstreek

Er zal een gethematiseerde wandelroute uitgestippeld worden in de Zwinstreek. Van de brochure zullen 3.000 exemplaren verspreid worden.

Partners: *provincies West-Vlaanderen (trekker) en Zeeland (= gemeenschappelijk Staats-Spaanse Linies deelproject)*

4.4.4. Educatie

Deelproject 61: FLGP-hoekjes

Per provincie maken we twee 'FLGP-hoekjes' ('Forten en Linies in Grensbreed Perspectief'-hoekjes). Deze kleine mobiele tentoonstellingshoekjes bevatten een televisiescherm of computer en een houder voor brochures. Ze zullen informatie over de linies en verdedigingswerken overbrengen in bibliotheken, (streek)musea, bezoekerscentra, op beurzen, … .

Partners: *provincies Oost-Vlaanderen (trekker), West-Vlaanderen, Zeeland, Noord-Brabant en Antwerpen, gemeente Sint-Gillis-Waas (= gemeenschappelijk deelproject)*

Externe partner: *camping Fort Bedmar*

De camping op het Fort Bedmar wordt thematisch aangekleed met historisch getinte straatnamen.

Deelproject 62: infostanden voor beurzen

Aanwezigheid op beurzen is belangrijk om het project onder de aandacht te brengen. Daarom ontwikkelen we 10 informatiepanelen met informatie over de Staats-Spaanse Linies en de Zuiderwaterlinie Noord-Brabant en een aantal vlaggen en banners.

Partners: *provincies Oost-Vlaanderen (trekker), West-Vlaanderen, Zeeland en Noord-Brabant (= gemeenschappelijk deelproject)*

Deelproject 63: educatieve pakketten

Ook in het onderwijs moet meer aandacht worden besteed aan de linies. Er wordt een grensbreed en lokaal educatieproject ontwikkeld, waar een educatief filmpje, bijscholingen voor leerkrachten en gidsencursussen deel van uitmaken. De verschillende lespakketten zullen niet enkel op het erfgoed toegespitst zijn, maar ook op de relatie met de natuur, het landschap, de landbouw en de mens langs weerszijden van de Belgisch-Nederlandse grens.

Partners: *provincies Noord-Brabant (trekker van een gedeelte) en Zeeland (trekker van een gedeelte), gemeente Sint-Gillis-Waas (trekker van een gedeelte), provincies West-Vlaanderen, Oost-Vlaanderen en Antwerpen (= gemeenschappelijk deelproject)*
Externe partners: *Landelijke Gilden, Polder Land van Waas, Erfgoedcel Waasland*

4.4.5. Ondersteunende acties

Deelproject 64: fotografieproject

Alle aspecten van de linies worden door een professionele fotograaf mooi in beeld gebracht. Deze foto's spelen een zeer belangrijke rol voor andere deelprojecten (het boek, de 'FLGP-hoekjes', de folders, ...).

Partners: *provincies West-Vlaanderen (trekker), Oost-Vlaanderen, Zeeland, Noord-Brabant en Antwerpen (= gemeenschappelijk deelproject)*

Deelproject 65: huisstijl

Een goede huisstijl zorgt voor coherente communicatie. De bestaande huisstijl van de Staats-Spaanse Linies wordt verder ontwikkeld en voor de deelgebieden Antwerpen en Noord-Brabant wordt een nieuwe huisstijl of een nieuw campagnebeeld gecreëerd.

Partners: *provincies West-Vlaanderen (trekker van een gedeelte), Noord-Brabant (trekker van een gedeelte), Antwerpen (trekker van een gedeelte), Oost-Vlaanderen en Zeeland (= gemeenschappelijk deelproject)*

Projectcoördinatie, projectadministratie en informatie-uitwisseling van kennis en ervaringen tussen provincies, gemeenten en andere partners in het grensgebied; het versterken van de grensoverschrijdende samenwerking en afstemming.

Omschrijving

Deze activiteit is van belang voor de goede begeleiding en uitvoering van het project. Ook de acties rond grensbrede kennisuitwisseling en publieksmomenten verbonden aan de realisatie van concrete deelprojecten horen thuis in deze categorie.

Deze activiteit wordt niet onderverdeeld in subactiviteiten.

Deelproject 66: projectcoördinatie en kennisuitwisseling

Om het project in goede banen te leiden werd Mathieu de Meyer aangesteld als projectcoördinator. De coördinator zal ondersteund worden door een parttime projectmedewerker.

Partners: *provincies West-Vlaanderen (trekker), Oost-Vlaanderen, Zeeland, Noord-Brabant en Antwerpen, gemeenten Beveren, Sint-Gillis-Waas en Maldegem en vzw Kempens Landschap (= gemeenschappelijk deelproject)*
Externe partner: *RSD (Rijn-Schelde-Delta samenwerking) via de provincie Noord-Brabant*

Informatie-uitwisseling van kennis en ervaringen (Fort van Duffel)

Deelproject 67: accountantkosten

Onder deze actie vallen alle accountantkosten.

Partners: *provincies West-Vlaanderen (trekker), Oost-Vlaanderen, Zeeland, Noord-Brabant en Antwerpen, gemeenten Beveren, Sint-Gillis-Waas en Maldegem (= gemeenschappelijk deelproject)*

Deelproject 68: colloquia

Er zullen twee internationale colloquia georganiseerd worden door de provincies Antwerpen, West-Vlaanderen, Oost-Vlaanderen, Noord-Brabant en Zeeland als begin- en afsluitmoment van het project. Hierbij zullen heel wat verschillende aspecten aan bod komen: inrichting, archeologie, vermarkten, planvorming, de nieuwe invulling van het cultureel erfgoed, enz. De eerste editie, Fortengordels Nu!, vindt plaats op 25 en 26 september 2009, de tweede eind 2011.

Partners: *provincies Oost-Vlaanderen (trekker van een gedeelte), Antwerpen (trekker van een gedeelte), West-Vlaanderen, Zeeland en Noord-Brabant (= gemeenschappelijk deelproject)*

Deelproject 69: projectbrochure

Om het project bekend te maken bij alle potentiële toekomstige partners, instellingen en ondernemers in het gebied werd deze projectbrochure met kaart gemaakt op 1.000 exemplaren.

Partners: *provincies Antwerpen (trekker), West-Vlaanderen, Oost-Vlaanderen, Zeeland en Noord-Brabant (= gemeenschappelijk deelproject)*

Het eerste internationale colloquium Fortengordels Nu!

5. PARTNERS

5.1. OVERZICHT -

De provincies

De provincies zijn de ideale instanties om dit project te sturen. Reeds in het verleden werden verschillende projecten rond verdedigingswerken door de betrokken provincies getrokken. Zij voeren in dit project dan ook de meeste gemeenschappelijke deelprojecten en heel wat lokale deelprojecten uit. Omwille van de sectoroverschrijdende thematiek worden er heel wat instanties betrokken bij het project, die gespecialiseerd zijn in verschillende (deel)aspecten van het project. De sturing hiervan is in handen van de projectleiders.

De gemeenten en steden

Natuurlijk spelen de gemeenten en steden waarin het erfgoed zich bevindt een belangrijke rol. Niet enkel de gemeenten die officieel partner zijn (Sint-Gillis-Waas, Beveren en Maldegem), ook de externe partners (Stekene, Damme, Knokke-Heist, Hulst en Terneuzen) zijn van belang. Een aantal gemeenten en steden voeren concrete deelprojecten uit binnen het project en ondersteunen ook een aantal gemeenschappelijke deelprojecten. De stad Antwerpen speelt als partner een belangrijke rol omdat de stad op het kruispunt ligt van de drie deelgebieden. De stad werkt samen met het MAS (Museum aan de Stroom) en de Artesis Hogeschool Antwerpen om de projecten op zijn grondgebied uit te werken.

De Vlaamse overheid

Ook de Vlaamse overheid speelt een belangrijke rol binnen het project. Verschillende diensten zoals de Vlaamse Landmaatschappij (VLM), het Vlaams Instituut voor het Onroerend Erfgoed (VIOE), het Agentschap Ruimtelijke Ordening - Onroerend Erfgoed Vlaanderen en Toerisme Vlaanderen zijn externe partners. Ook het Agentschap voor Natuur en Bos (ANB) en Waterwegen en Zeekanaal NV voeren een aantal concrete deelprojecten uit.

Het Nederlandse Rijk

Ook wat het Nederlandse Rijk betreft zijn verschillende diensten inhoudelijk betrokken bij het project: de Rijksdienst voor archeologie, cultuurlandschap en monumenten (RACM), het Ministerie van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit (LNV) en de Dienst Landelijk Gebied (DLG).

Natuurbeherende instanties

Omdat vele forten en liniedijken in natuurgebieden liggen, behoren ook natuurbeherende instanties tot de projectpartners. Staatsbosbeheer, Stichting Het Zeeuwse Landschap (externe partner), Stichting Landschapsbeheer Zeeland (externe partner), vzw Kempens Landschap (partner) en vzw Natuurpunt (externe partner) hebben een cruciale rol in het verhaal.

Sportinstanties

Ook de vzw Mens en Beweging Sportpromotie Antwerpen is een drijvende kracht binnen dit project. Zij zullen met drie grote evenementen de fortengordels rond Antwerpen onder de aandacht brengen van een groot publiek.

Polders en waterschappen

Het Waterschap Zeeuws-Vlaanderen en de polders en wateringen aan Belgische zijde beheren heel wat waterlopen die hun oorsprong hebben in de Tachtigjarige Oorlog. Ook zij worden inhoudelijk bij het project betrokken. De Polder van het Land van Waas is ook externe partner. De Zwinpolder werkt dan weer inhoudelijk mee aan een aantal projecten in de Zwinstreek.

Toeristische instanties

Het spreekt voor zich dat verschillende toeristische instanties van belang zijn. Toerisme Vlaanderen, Toerisme Oost-Vlaanderen (regiocoördinatie Waasland en Meetjesland), Westtoer en VVV Zeeuws-Vlaanderen werken inhoudelijk mee aan de uitwerking van het project.

Gebiedsgerichte werkingen en intergemeentelijke diensten

Regionaal zijn er verschillende gebiedsgerichte werkingen en intergemeentelijke diensten actief die inhoudelijk meewerken aan de verdere uitbouw van de linies langs de grens.
Voorbeelden: het Regionaal Landschap Meetjesland, het Regionaal Landschap Scheldeland, de Erfgoedcel Waasland (ook externe partner) en de intergemeentelijke archeologische diensten

Andere instanties

Verschillende erfgoedverenigingen, heemkundige kringen, musea, natuurverenigingen en diensten helpen mee om het project inhoudelijk verder in te vullen. In Zeeland wordt bijvoorbeeld de Stichting Cultureel Erfgoed Zeeland (SCEZ) inhoudelijk bij de deelprojecten betrokken. Andere voorbeelden zijn de Stichting Menno van Coehoorn, het Simon Stevin Vlaams Vestingbouwkundig Centrum vzw, het museum Het Bolwerk, de heemkundige kring 't Zwin Rechteroever, de heemkundige kring Sint-Cuthago, Mens en Beweging Sportpromotie Provincie Antwerpen vzw (partner), de Landelijke Gilden (externe partner), enz. Het project wordt ook gesteund door de Rijn-Schelde-Delta-samenwerkingsorganisatie; in hun landschapsmanifest staat de opwaardering van de forten en linies in het gebied hoog aangeschreven. Ook een aantal niet-publieke instanties, waaronder camping Fort Bedmar en de bvba Forte Sinte Frederyck, verlenen hun medewerking.

Museum Het Bolwerk in Ijzendijke (Sluis)

5.2. CONTACTGEGEVENS -

In deze lijst zijn de contactgegevens van de externe partners niet opgenomen.

Projectverantwoordelijke

Provincie West-Vlaanderen - Dienst EEG

Post- en bezoekadres -
Streekhuis Brugge-Oostende (Kasteel Tillegem) -
Tillegemstraat 81 -
8200 Sint-Michiels (Brugge) -
België -

Contactpersoon -
Mathieu de Meyer -
Tel.: +32 (0)50 40 70 28 -
Gsm: +32 (0)499 56 59 20 -
Fax: +32 (0)50 40 31 41 -
E-mail: Mathieu.de_Meyer@west-vlaanderen.be -
Website: www.west-vlaanderen.be -
Website: www.staatsspaanselinies.eu -

Partners

Provincie Zeeland - Afdeling Ruimte, Milieu & Water

Postadres -
Postbus 165 -
4330 AD Middelburg -
Nederland -

Bezoekadres -
Het Groene Woud 1 -
4331 NB Middelburg -
Nederland -

Contactpersoon -
Winant Halfwerk -
Tel.: +31 (0)118 75 21 08 -
Fax: +31 (0)118 63 47 56 -
E-mail: w.halfwerk@zeeland.nl -
Website: www.zeeland.nl -
Website: www.staatsspaanselinies.eu -

Provincie Oost-Vlaanderen
Dienst Monumentenzorg en Cultuurpatrimonium

Post- en bezoekadres -
Gouvernementstraat 1 -
9000 Gent -
België -

Contactpersoon -
Luc Bauters -
Tel.: +32 (0)9 267 72 30 -
Gsm: +32 (0)496 59 76 98 -
Fax: +32 (0)9 267 72 99 -
E-mail: luc.bauters@oost-vlaanderen.be -
Website: www.oost-vlaanderen.be -
Website: www.staatsspaanselinies.eu -

Provincie Antwerpen
Departement Ruimtelijke Ordening en Mobiliteit

Post- en bezoekadres -
Koningin Elisabethlei 22 -
2018 Antwerpen -
België -

Contactpersoon -
Karen Gysen -
Tel.: +32 (0)3 240 66 57 -
Fax: +32 (0)3 240 66 79 -
E-mail: karen.gysen@admin.provant.be -
Website: www.provant.be -
Website: www.fortengordels.be -

Provincie Noord-Brabant
Directie Sociale & Culturele Ontwikkeling, Bureau Cultuur

Postadres
Postbus 90151
5200 MC 's-Hertogenbosch
Nederland

Bezoekadres
Brabantlaan 1
5216 TV 's-Hertogenbosch
Nederland

Contactpersoon
Joost Findhammer
Tel.: +31 (0)736 81 25 94
Gsm: +31 (0)645 60 49 41
E-mail: jfindhammer@brabant.nl
Website: www.brabant.nl

Stad Antwerpen
Stadsontwikkeling – burgers – Archeologie

Postadres
Grote Markt 1
2000 Antwerpen
België

Bezoekadres
Tot maart 2010:
Kloosterstraat 15
2000 Antwerpen
België

Vanaf maart 2010:
Den Bell
Francis Wellesplein 1
2018 Antwerpen
België

Contactpersoon
Karen Minsaer
Tel.: +32 (0)3 232 92 08
Gsm: +32 (0)494 99 98 65
Fax: +32 (0)3 232 92 08
E-mail: karen.minsaer@stad.antwerpen.be
Website: www.antwerpen.be
Website: http://archeologie.antwerpen.be/

Artesis Hogeschool Antwerpen
Departement Ontwerpwetenschappen

Post- en bezoekadres
Mutsaardstraat 31
2000 Antwerpen
België

Contactpersoon
Piet Lombaerde
Tel.: +32 (0)3 205 61 70
Fax: +32 (0)3 226 04 11
E-mail: piet.lombaerde@artesis.be
Website: www.artesis.be

Gemeente Maldegem

Post- en bezoekadres
Marktstraat 10
9990 Maldegem
België

Contactpersoon
Isabel Ginneberge
Tel.: +32 (0)50 72 89 79
Fax: +32 (0)50 71 94 10
E-mail: cultuurdienst@maldegem.be
Website: www.maldegem.be

Gemeente Beveren

Post- en bezoekadres
Stationsstraat 2
9120 Beveren
België

Contactpersoon
Erik Roelandt
Tel.: +32 (0)3 750 16 28
Fax: +32 (0)3 755 26 23
E-mail: erik.roelandt@beveren.be
Website: www.beveren.be

Gemeente Sint-Gillis-Waas

Post- en bezoekadres -
Kerkstraat 29 -
9170 Sint-Gillis-Waas -
België -

Contactpersoon -
Richard Meersschaert -
Tel.: +32 (0)3 727 17 18 -
Gsm: +32 (0)479 54 96 23 -
E-mail: richard.meersschaert@sint-gillis-waas.be -
Website: www.sint-gillis-waas.be -

Waterwegen en Zeekanaal NV - Afdeling Zeeschelde

Post- en bezoekadres -
Anna Bijnsgebouw -
Lange Kievitstraat 111-113 bus 44 -
2018 Antwerpen -
België -

Contactpersoon -
Michaël De Beukelaer-Dossche -
Tel.: +32 (0)3 224 93 66 -
Gsm: +32 (0)499 94 99 50 -
Fax: +32 (0)3 224 67 05 -
E-Mail: michael.debeukelaer-dossche@wenz.be -
Website: www.wenz.be -

Agentschap voor Natuur en Bos

Post- en bezoekadres -
Gebroeders Van Eyckstraat 2-6 -
9000 Gent -
België -

Contactpersoon -
Tom Maes -
Tel.: +32 (0)9 265 45 92 -
Fax: +32 (0)9 265 45 88 -
E-mail: tom.maes@lne.vlaanderen.be -
Website: www.natuurenbos.be -

Kempens Landschap vzw

Post- en bezoekadres
Peredreef 5
2580 Putte
België

Contactpersoon
Philippe De Backer
Tel.: +32 (0)15 22 82 30
Gsm: +32 (0)478 44 83 86
Fax: +32 (0)15 22 82 31
E-mail: info@kempenslandschap.be
Website: www.kempenslandschap.be

Mens en Beweging, Sportpromotie Provincie Antwerpen vzw -

Post- en bezoekadres
Boomgaardstraat 22 bus 1
2600 Antwerpen-Berchem
België

Contactpersoon
Elke Leenaards
Tel.: +32 (0)3 240 62 90
Gsm: +32 (0)476 42 83 67
Fax: +32 (0)3 240 62 99
E-mail: elke.leenaards@sportdienst.provant.be
Website: www.provant.be/vrije_tijd/sport/

De inundatiesluis bij Hedikhuizen (Noord-Brabant)

6. OVERLEGSTRUCTUUR

De sturing zal gebeuren door de provincies door middel van een overlegstructuur met een kernteam, een bestuurlijk overleg, een ruim ambtelijk overlegorgaan, verschillende ambtelijke werkgroepen (zowel thematisch als gebiedsgericht) en klankbordgroepen.

Driemaandelijks komt het **kernteam**, dat bestaat uit vertegenwoordigers van de deelnemende provincies en de stad Antwerpen, bij elkaar. Het kan uitgebreid worden met andere projectpartners en externe partners. Het kernteam stuurt het project en ondersteunt de projectverantwoordelijke in de projectcoördinatie. Het is de dagelijkse drijvende kracht achter het project en houdt de dynamiek van de linies, versterkte steden en de fortengordels levendig. De leden van het kernteam koppelen terug aan de ambtelijke werkgroepen, de klankbordgroepen, het bestuurlijk overleg, de projectpartners en de externe partners.

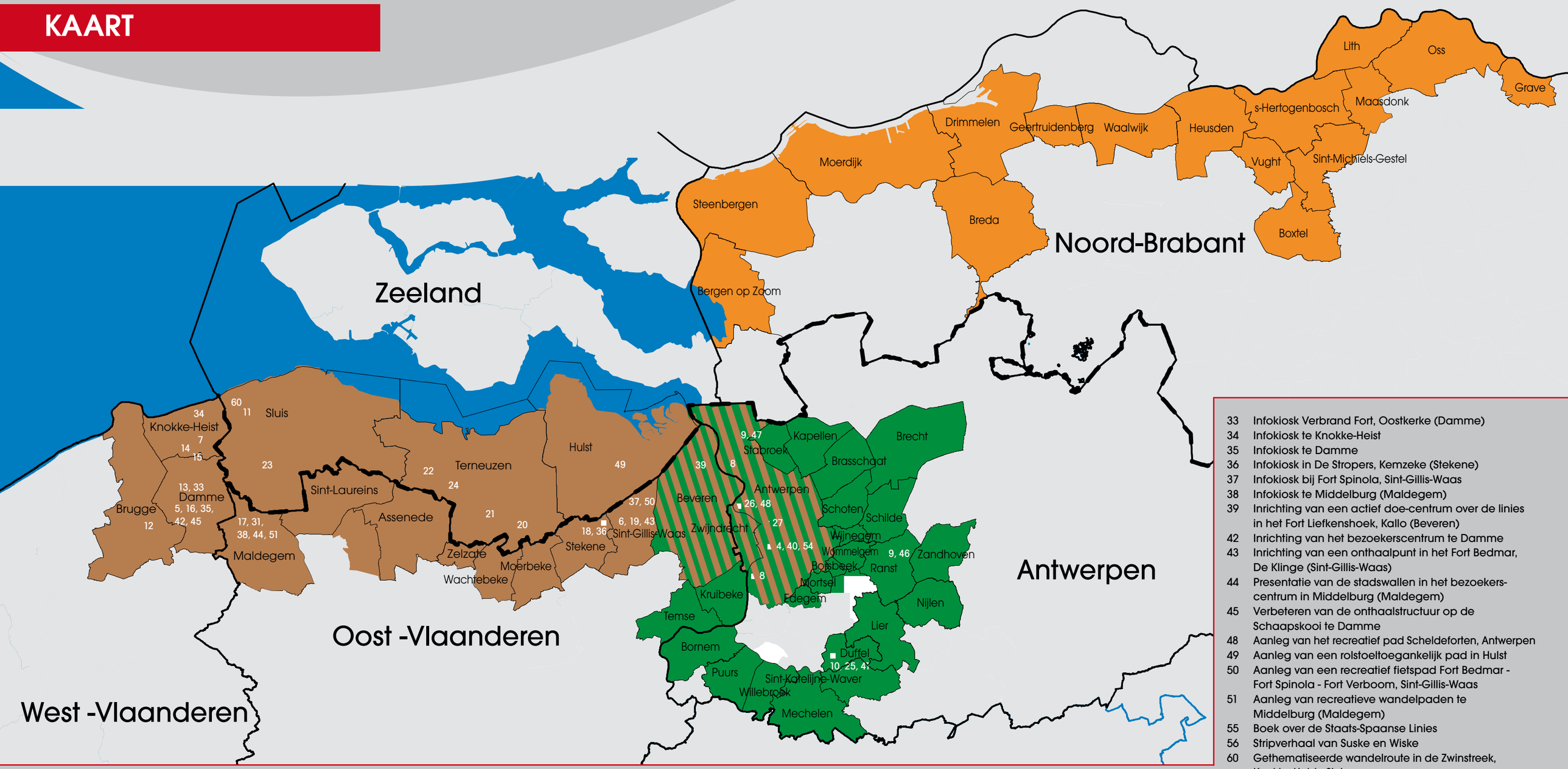
De bestuurders van de provincies, de gemeenten en andere openbare besturen in het projectgebied worden twee maal tussen het begin en het einde van het project samengebracht. De bedoeling van dit **bestuurlijk overleg** is om enerzijds sturing te geven aan de ontwikkelingen op het vlak van de verdedigingswerken in het grensgebied tussen Vlaanderen en Nederland. Anderzijds worden de bestuurders 'gevoed' met de uitvoering van de deelprojecten, nieuwe projectvoorstellen of acties waarover ze een gemeenschappelijke houding, een gezamenlijk standpunt of waaraan ze een goedkeuring kunnen geven.

Op ambtelijk niveau worden verschillende **ambtelijke werkgroepen** georganiseerd. Deze begeleiden concrete projecten en kunnen samengesteld zijn uit 'ambtelijke' vertegenwoordigers van gemeenten of uit 'actieve werkkrachten', verenigingen of organisaties. Deze werkgroepen zullen bijeenkomen over een bepaald thema (promotie, ontsluiting, fysiek herstel, ...) en zullen ook op gebiedsgerichte basis worden bijeengeroepen. Taakgroepen gericht op lokale acties worden georganiseerd door de betrokken projectpartners. Taakgroepen rond gemeenschappelijke acties worden georganiseerd door de betrokken projectpartners in samenspraak met de projectverantwoordelijke. Het project dient op cultuurhistorisch, ecologisch en technisch vlak op een hoog niveau te functioneren. Binnen de werkgroepen moeten alle partijen ervoor zorgen dat er - waar dat nodig is - experten betrokken worden die de projectpartners adviseren en begeleiden.

Naast de verschillende werkgroepen worden ook **plenaire bijeenkomsten** georganiseerd voor iedereen in het projectgebied. Dit zal per deelgebied georganiseerd worden. Dit overleg biedt de mogelijkheid om een globale visie te onderhouden en te stimuleren, een reflectie te doen over het gehele project en de realisaties in dit verband. Vanuit de verschillende streken kunnen ook 'signalen' opgevangen of 'prikkels' gevoeld worden om het hele project in een bepaalde richting voort te stuwen.

Gelijklopend met de ambtelijke werkgroepen moet ook de organisatie van **klankbordgroepen** gestimuleerd worden, waar dit relevant is voor de deelprojecten. De bedoeling hiervan is om de bevolking (burgers, landbouwers of ondernemers) bij de lopende projecten of initiatieven te betrekken. Dit zijn als het ware de inspraakmomenten van het project. Naargelang de opzet van een actie, een deelproject of een initiatief kunnen de klankbordgroepen ook thematisch of gebiedsgericht opgezet worden.

KAART

33 Infokiosk Verbrand Fort, Oostkerke (Damme)
34 Infokiosk te Knokke-Heist
35 Infokiosk te Damme
36 Infokiosk in De Stropers, Kemzeke (Stekene)
37 Infokiosk bij Fort Spinola, Sint-Gillis-Waas
38 Infokiosk te Middelburg (Maldegem)
39 Inrichting van een actief doe-centrum over de linies in het Fort Liefkenshoek, Kallo (Beveren)
42 Inrichting van het bezoekerscentrum te Damme
43 Inrichting van een onthaalpunt in het Fort Bedmar, De Klinge (Sint-Gillis-Waas)
44 Presentatie van de stadswallen in het bezoekerscentrum in Middelburg (Maldegem)
45 Verbeteren van de onthaalstructuur op de Schaapskooi te Damme
48 Aanleg van het recreatief pad Scheldeforten, Antwerpen
49 Aanleg van een rolstoeltoegankelijk pad in Hulst
50 Aanleg van een recreatief fietspad Fort Bedmar - Fort Spinola - Fort Verboom, Sint-Gillis-Waas
51 Aanleg van recreatieve wandelpaden te Middelburg (Maldegem)
55 Boek over de Staats-Spaanse Linies
56 Stripverhaal van Suske en Wiske
60 Gethematiseerde wandelroute in de Zwinstreek, Knokke-Heist - Sluis

Legende

Staats-Spaanse Linies
Fortengordels rond Antwerpen
Zuiderwaterlinie Noord-Brabant

De gemeenschappelijke deelprojecten en de deelprojecten die betrekking hebben op één volledige linie zijn niet op deze kaart aangeduid.

Gemeenschappelijke deelprojecten

1 Grensbrede vermarktingsstudie
2 Ontwikkelen van infokiosken
40 Inrichting van het Sint-Jorisbastion als onthaalruimte, Antwerpen
52 Fortennacht
57 Websites
58 Gratis folders
59 Recreatieve kaarten
61 FLGP-hoekjes
62 Infostanden voor beurzen
63 Educatieve pakketten
64 Fotografieproject
65 Huisstijlen
66 Projectcoördinatie en kennisuitwisseling
67 Accountantkosten
68 Colloquia
69 Projectbrochure

Deelprojecten Staats-Spaanse Linies

4 Inrichtingsvisie over de integratie van de Antwerpse stadsomwalling in openbaar domein, Antwerpen
5 Herwaarderingsplan voor de stadswallen van Damme
6 Totaalplan Fort Bedmar, De Klinge (Sint-Gillis-Waas)
7 Inrichtingsplan voor de Cantelmolinie, Knokke-Heist
8 Masterplan voor het Fort van Lillo, Antwerpen
11 Plan voor het verbeteren van de onthaalstructuur van Zuidelijk Retranchement, Sluis
12 Herinrichting van het Fort van Beieren, Koolkerke (Brugge)
13 Herinrichting van het Verbrand Fort, Oostkerke Damme)
14 Herinrichting van het Fort Sint-Frederik, Knokke-Heist
15 Herinrichting van het Fort Sint-Donaas, Knokke-Heist
16 Herinrichting van de stadswallen van Damme aanvulling)
17 Visualisatie van de bastionnering in Middelburg Maldegem)
18 Herinrichting van de Bedmarlinie in De Stropers, Stekene
19 Plaatsen van stepstones in het Fort Bedmar, De Klinge (Sint-Gillis-Waas)
20 Herinrichting van het Fort Sint Jan, Zuiddorpe (Terneuzen)
21 Herinrichting van de Batterij Zwartenhoek, Westdorpe (Terneuzen)
22 Landschappelijke accentuering en gedeeltelijk herstel van het Mauritsfort, Hoek (Terneuzen)
23 Landschappelijke accentuering en gedeeltelijk herstel van de Bordeelschans, Aardenburg (Sluis)
24 Restauratie van de Stenen Beer, Philippine (Terneuzen)
26 Attenderen van de Scheldeforten, Antwerpen
27 Visualisatie van de Slijkpoort, Antwerpen
28 Informatievoorzieningen in West-Vlaanderen
30 Informatievoorzieningen in Oost-Vlaanderen
31 Informatievoorzieningen in Middelburg (Maldegem)
32 Informatievoorzieningen in Zeeland

Deelprojecten Fortengordels rond Antwerpen

3 Kaderplan voor de fortengordels rond Antwerpen
8 Masterplan voor het Fort van Hoboken, Antwerpen
9 Opmaken van een ruimtelijke visie en een actieplan voor de forten van Oelegem (Ranst) en Stabroek
10 Opmaken van een beheersplan voor het Fort van Duffel
25 Restauratie en natuurontwikkeling van het Fort van Duffel
29 Informatievoorzieningen voor de fortengordels rond Antwerpen
41 Museale ontwikkeling van het Fort van Duffel
46 Verbeteren van de onthaalstructuur en informatievoorzieningen bij het Fort van Oelegem, Ranst
47 Verbeteren van de onthaalstructuur en informatievoorzieningen bij het Fort van Stabroek
53 Fortengordel-evenement 2009, 2010 en 2011
54 Activiteiten rond 150 jaar Brialmontomwalling

Dit project werd mogelijk gemaakt dankzij een bijdrage van het

Europees Fonds voor Regionale Ontwikkeling – Grensregio Vlaanderen-Nederland (www.grensregio.eu)

Interreg
Vlaanderen
Nederland

Europa i i i

Europese Unie
Europees Fonds voor Regionale Ontwikkeling

